

MOZAIKOK A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG ÚJ- ÉS LEGÚJABB KORI TÖRTÉNETÉBŐL

Konrád Miklós

ASSZIMILÁCIÓS ELVÁRÁSOK ÉS ZSIDÓ VÁLASZOK AZ EMANCIPÁCIÓIG

Az osztrák–magyar kiegyezést követően a Habsburg Birodalom és azon belül Magyarország zsidó vallású lakosságának egyenjogúsítása végleg halaszthatatlanná vált. A jogegyenlőségen alapuló alkotmányos berendezkedés keretében a zsidók törvényes diszkriminációja nem maradhatott fenn. A Monarchia ciszlajtán felében a vallási hovatartozástól független jogegyenlőséget egy Ferenc József által 1867. december 21-én aláírt és aznap érvénybe lépett alaptörvény szavatolta.¹ Magyarországon a zsidóemancipációról külön törvény rendelkezett. Az ország „izraelita” lakosait a keresztény lakosokkal „minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak” nyilvánító törvényjavaslatot a képviselőház 1867. december 20-án, a főrendiház december 23-án szavazta meg. A törvényt Ferenc József december 27-én írta alá. *Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében* címet viselő 1867. évi XVII. tc. másnap életbe lépett.²

Ami magát az egyenjogúsítást illeti, a viták ideje ekkorra lejárt. A képviselőházban a törvényjavaslat általános vitájára egyetlen szónok sem jegyezte fel magát.³ A javaslatot a ház felállással majdnem egyhangúlag elfogadta – egy képviselő ülve maradt.⁴ A főrendiházban öt, többnyire rövid, a javaslatot mindegyik esetben támogató beszéd hangzott el. A név szerinti szavazáson hatvannégyen voksoltak a törvényjavaslat mellett, négyen ellene.⁵

Bár a honi zsidóság emancipációját a keresztény politikai és kulturális elit történelmi jelentőségűnek minősítette,⁶ az ebből az alkalomból született írásokból nem derült ki, vajon megítélése szerint nyugvópontra jutott-e a zsidók

¹ A törvény címe: Az állami alaptörvény a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok állampolgárainak alapjogairól (Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder). Az osztrák állampolgárok alapjogai. Pesti Napló, 1867. december 29. [2.]

² Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI. Pest 1868. 282.; Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai III. Pest 1868. 109.

³ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója VI. i. m. 257.

⁴ *Kemény Zsigmond*: Pest, dec.; 23. 1867. Pesti Napló, 1867. december 24. [1.]

⁵ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés főrendi házában naplója. Pest 1869. 308–311. Az idézet: 309.

⁶ *Pompéry [János]*: Pest, december 20. Magyarország, 1867. december 21. [1.]; *Kemény Zs.*: Pest, dec. 23. 1867. i. m. [1.]

szükségesnek ítélt transzformációjának az egyenjogúsításukkal egyidejűleg felmerült kérdése. Erről az emancipációt ünneplő zsidóság szószólói, rabbik és világi értelmiségiek sem nyilatkoztak. Jóllehet ekkorra a két tábor már három évtizede írt, szónokolt, vitatkozott arról, hogy a zsidóknak – hálaaként feltétel nélküli egyenjogúsításukért, avagy hogy azt kiérdemeljék – miben kellene megváltozniuk, milyen elvárásoknak kellene megfelelniük.

Márpedig a kortársak által is történelminek ítélt pillanat alapvető cezúrát képezett a honi zsidóság életében, többek közt a keresztény társadalomhoz intézett üzenetei jellegét illetően. Az 1867 végén érvénybe lépett emancipációs törvény előtt a zsidók jogfosztottságukból fakadóan strukturálisan alárendelt helyzetből szóltak – kértek valamit, amit csak a sorsukról önfelhatalmazással döntő másik fél adhatott meg. Ez magyarázza, hogy bár a felvilágosodás szellemének hatására a reformkorban már szinte senki sem merte nyíltan állítani, hogy a keresztényekkel való egyenjogúsághoz a zsidóknak nincs természetes joguk, az emancipációs vitákat átlengte az az érzés, hogy itt mégiscsak a keresztény törvényhozók által a zsidóknak nyújtott kegyről van szó. Valami olyanról, amit a törvényhozók saját belátásuk szerint megadhattak, avagy elutasíthattak – amint azt 1867-ig több ízben megtették. Valami olyanról, amire a zsidóknak viselkedésükkel méltónak kell mutatkozniuk.

Tanulmányomban arra keresem a választ, vajon 1867-re, vagyis mire e viták lezárultak, és kezdetét vette az egyenjogú keresztények és zsidók magyarországi története, nyilvánvalóvá vált-e, hogy a keresztény politikai és kulturális elit milyen elvárásokat támasztott a magyar társadalomba integrálódni óhajtó zsidókkal szemben, valamint hogy az utóbbiak mely feltételek teljesítésére mutatkoztak készek, és melyeket utasították el.⁷ Ahhoz, hogy ez kiderüljön, nyomon követem a reformkortól 1867-ig a témában kifejtett nézetek alakulását. Írásomban két állítást igyekszem bizonyítani. 1. Az elvárások jelentős része oly mértékben a politikai helyzet függvényében alakult, hogy egyöntetű, az egész korszakot vagy pláne a reformkortól a dualizmus végéig tartó időszakot átölelő egységes asszimilációs elvárásrendszerrel nem beszélhetünk. 2. A zsidók transzformációját illetően a két fél egy lényeges kérdésben azonos álláspontot vallott, egy másik, úgyszintén lényeges, a zsidók magyarként is fenntartható másságának a mértéke körül kibontakozott vitában azonban egyáltalán nem jutott egyezsége. 1867-ben a magyarosodó zsidók és a keresztény magyarok úgy indultak el jogban immáron egyenlő

⁷ Mivel vizsgálatunk a zsidóktól elvárt transzformációnak a kérdésére szorítkozik, eltér Karády Viktor hipotézisétől a két fél közötti cserealkuról rendelkező „asszimilációs társadalmi szerződésről”. A szerződés mibenlétének részletfeltételeiben gyakran változó meghatározásaira lásd *Karády Viktor: Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok*. H. n. [Bp.] 1997. 19–21., 84–85., 120., 156–157., 250.

közös útjukon, hogy együttélésük mikéntjére nézve egy alapvető nézetkülönbség feloldatlan maradt.

Forrásaimat illetően a keresztény szerzők esetében az emancipációt támogató liberális reformpolitikusok és értelmiségiek mellett figyelembe vettem azok véleményét is, akik az országgyűléseken, a sajtóban vagy röpiratokban ellenezték a jogkiterjesztést. A zsidók tekintetében elemzésemet az utóbb neológként is címkézett személyekre korlátoztam, vagyis azokra, akik hitsorsosaik nyelvi és kulturális magyarosodása, valamint a magyar nemzettel való azonosulása mellett tették le a voksot.

A források kapcsán fontosnak vélem megjegyezni: az általam vizsgált szövegek jellege és érdeklődésem tárgya között némi diszkrépancia feszül. Amikor alapvetően aktuálpolitikai természetű szövegekből igyekszünk kihámozni, hogy szerzőik mit gondoltak az egyenjogúsítást szorgalmazó zsidó honfitársaikról, a válasz könnyen félrevezető lehet. Két konkrét példával élve: lehetséges, hogy a zsidó vallás reformját az 1840-es években oly gyakran szorgalmazó keresztény szerzők célja nem az volt, hogy a vallásuk avultnak ítélt béklyóitól megszabadult zsidók könnyebben válhassanak magyarokká, hanem az, hogy a reformok követelésével elodázzák az emancipáció megvalósulását. Ugyanígy: amikor liberális politikusok az 1840-es években, majd jóval gyakrabban az 1860-as években az azonnali, teljes és feltétel nélküli emancipációt sürgették, ez nem jelenti azt, hogy e politikusok egyébiránt nem tápláltak elvárásokat zsidó vallású honfitársaikkal szemben.

A viták kezdetétől, vagyis az 1830-as évek végétől 1867-ig terjedő korszakot négy szakaszra bontva vizsgálom. A reformkor során a zsidókhoz messze a legpozitívabban viszonyuló 1839–1840-es országgyűlés rövid periódusát 1841-től az 1848-as forradalom kitöréséig az emancipációval szemben növekvő ellenségesség és a zsidók integrációs képessége iránt erősödő szkepszis évei követték. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc szintúgy és evidensen külön korszak, amelyben keresztény magyar részről tetőfokra hágtak a radikális asszimilációs elvárások. A felfokozott indulatok e periódusát tíz év csend, majd a neoabszolutizmus második évtizedétől, az 1860-as évektől egy keresztény oldalról sokkal lagymatagabb, ugyanakkor a zsidók feltétel nélküli egyenjogúsítása iránt minden korábbinál nyitottabb, zsidó részről az 1861-es országgyűlésig a nyelvi és érzelmi magyarosodást lelkesen hirdető, azután legfőképpen türelmetlennek minősíthető korszak zárta le.

Az emancipáció körüli vitákkal foglalkozó eddigi írásoktól eltérően céлом nem a vitákban legnagyobb súllyal részt vevő keresztény politikusok és értelmiségiek nézeteinek a bemutatása, hanem a zsidókkal szemben támasztott elvárásaik

és – ami ugyanilyen fontos – a zsidók által megfogalmazott törekvések *együttes dinamikájának a nyomon követése*.⁸

Egy szót az eszmetörténeti áttekintésem társadalomtörténeti háttéréről. A reformkorban a magyarországi zsidóság zöme egy kisszámú vagyonos kereskedő és értelmiségi réteg megjelenése dacára továbbra is a vallása által szentelt hagyomány világában élt, nem kis részben annak eredményeként, hogy a II. József halálát követő fél évszázadban az állam tartózkodott a zsidók belső viszonyaiba való bármilyen beavatkozástól.⁹ A zsidók nyelve alapvetően a jiddis maradt, a nem zsidó kultúra iránti viszonyukat legfőképpen a közömbösség jellemezte. A zsidóság szélesebb rétegeinek, a gazdasági fellendülés következtében kibontakozó városi zsidó polgárságnak a kulturális modernizációja az 1850-es években vette kezdetét, a zsidó népesség tömeges magyarosodása pedig az 1860-as években, azon belül is inkább az emancipáció után.

1839–1840. Erkölcsi regeneráció, magyarosodás

A liberális reformmellenzék kezdeményezésére az országgyűlés alsótáblája 1840-ben – a Habsburg Birodalomban elsőként – nagy többséggel megszavazott egy törvényjavaslatot, amely a zsidókat polgári jogaik tekintetében egyenlővé tette az ország nem nemes lakosaival.¹⁰ A javaslatot a főrendiház elvetette, helyette a fokozatos haladás elve alapján csupán néhány, egyébként jelentős jogkiterjesztő rendelkezést szavazott meg.¹¹ Az uralkodó ezeket tovább csonkította. Így szüle-

⁸ Az emancipációs vitákat tárgyaló művek közül lásd *Nathaniel Katzburg*: Hungarian Jewry in Modern Times: Political and Social Aspects. In: *Hungarian-Jewish Studies I*. Ed. Randolph L. Braham. New York, NY 1966. 137–170.; *Steven Bela Vardy*: The Origins of Jewish Emancipation in Hungary: The Role of Baron Joseph Eötvös. In: *Ungarn-Jahrbuch 7*. 1976. Hrsg. Gabriel Adriányi – Horst Glassl – Ekkehard Völkl. München 1977. 137–166.; *Jacob Katz*: From Prejudice to Destruction: Anti-Semitism, 1700–1933. Cambridge, MA 1980. 230–236.; *Prepuk Anikó*: A zsidóemancipáció a reformkorban. In: *Történeti tanulmányok III*. Szerk. L. Nagy Zsuzsa – Veress Géza. Debrecen 1994. 15–33.; *Sándor Pál*: Az emancipáció történetéhez Magyarországon 1840–1849. *Századok* 129. (1995) 285–334.; *Miskolczy Ambrus*: A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben. Az 1849-es magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai. Bp. 1999.; *Gerő András*: Zsidó utak – magyar keretek a XIX. században. Liberálisok, antiszemiták és zsidók a modern Magyarország születésekor. In: *A zsidó szempont*. Bp. 2005. 13–40.; *Kecskeméti Károly*: Magyar liberalizmus 1790–1848. H. n. [Bp.] 2008. 156–184.; *Erdmann Gyula*: Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története. Bp. 2014. 284–297.; *Konrád Miklós*: Egyenjogúsítás feltételekkel. A feltételes zsidóemancipáció eszméjének diadala és bukása. *Múlt és Jövő* 28. (2017) 3. sz. 28–35.

⁹ *Michael Silber*: The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Haskalah and Reform in Hungary. In: *Toward Modernity: The European Jewish Model*. Ed. Jacob Katz. New Brunswick–Oxford 1987. 112., 132–133.

¹⁰ 1839-dik esztendői Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai III. Pozsony 1840. 143–146.

¹¹ Uo. 181–182.

tett meg az 1840. évi XXIX. tc., amely, hogy csak a legfontosabbat említsem, a bányavárosok kivételével az egész országban lehetővé tette a zsidók letelepedését, megnyitva előttük a szabad királyi városok kapuit.¹²

A zsidók integrációjáról ekkortól kibontakozó diskurzusnak már e kezdeti fázisában megjelent a velük szemben 1867-ig támasztott elvárások csaknem teljes skálája. Az országgyűlési képviselők és a sajtóban nyilatkozó értelmiségiek azt kérték – illetve követelték – a zsidóktól, hogy tisztuljanak meg erkölcsileg, amit elsősorban azáltal érhetnek el, hogy a kereskedelmi pályáktól elfordulva „hasznos mesterségekre”, vagyis földművelésre és iparosságra adják a fejüket; tanuljanak meg magyarul; alkalmazkodjanak szokásaikban a többségi társadalomhoz; tanúsítsanak ragaszkodást a magyar nemzetiség iránt, valamint vessenek véget társadalmi elkülönülésüknek, és közeledjenek – korabeli kifejezéssel „simuljanak” – keresztény honfitársaikhoz, ha pedig ezt vallásuk gátolná, reformálják meg vallásukat.

E rövid időszak során a leggyakrabban megfogalmazott elvárás a zsidók morális regenerációjára vonatkozott. Jóllehet a liberálisok többsége egyetértett a Wilhelm Dohm *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden* (1781) című munkája óta klasszikussá vált tétellel, miszerint a zsidók erkölcstelensége nem természetükből eredt, hanem óhatatlanul aljasító elnyomásuknak volt betudható, magát az erkölcsi züllést mindenki tényként kezelte. A zsidók morális javulását legtöbbször az emancipáció nélkülözhetetlen előfeltételének tartották. Így vélekedett az ifjú Trefort Ágoston is, mivel megítélése szerint az országban élő zsidóságnak „testi s erkölcsi elaljasodása oly nagy, hogy a keresztényekkel rögtön egyenlőtétele mind a kettőnek csak kárára válhatnék”.¹³ A zsidók egyenjogúsítását az alsótábla 1840. március 24-ei vitáján elutasító követeken kívül az egyetemi tanár Horvát István is osztotta véleményét, aki 1840 decemberében megjelent cikkében „múlhatatlan szükség”-nek ítélte, hogy emancipációjuk előtt a zsidók mossák le magukról az „erkölcsi romlottság” szennyét.¹⁴ E domináns nézettel szemben a honi zsidók emancipációjának leghíresebb keresztény szószólója, Eötvös József egyedül maradt. Az emancipáció védelmében a főrendi táblán 1840. március 31-én mondott beszédében, majd ennek tanulmányá bővített változatában a

¹² 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai IV. Pozsony 1840. 40–41., 243–244., 291., 297. Az eseményeket összegzi *Groszmann Zsigmond: A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt (1835–1848)*. Bp. 1916. 4–10.; *Simon László: Zsidókérdés a magyar reformkorban (1790–1848)*. Debrecen 1936. 23–37.

¹³ *Trefort Ágoston: Az oroszbirodalomban 1835-b. hozott zsidókat illető törvény*. Themis. Harmadik füzet. Pest 1839. 4.

¹⁴ 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének jegyző könyve II. Pozsony 1840. 291–292.; *Z. [Horvát István]: Mózes öt könyve*. Tudományos Gyűjtemény 24. (1840) 12. sz. 83.

zsidók erkölcsi romlottságát ő sem vonta kétségbe, ám mivel ennek kizárólagos okát a szabadságtól való megfosztottságukban állapította meg, gyógyírként sem látott más megoldást, mint azonnali emancipációjukat.¹⁵

Gyakoriság tekintetében a zsidók nyelvi magyarosodásának a szorgalmazása némileg elmaradt az erkölcsi javulás követelésétől, ám a pozitív – vagyis nem egy vélt fogyatékoságtól való megszabadulásra, hanem valamely új vonás felvételére vonatkozó – elvárások között egyértelműen mindennél nagyobb súllyal bírt. Az ország népességének az 1840-es évek elején csupán mintegy 43%-át kitevő magyar lakosság közt elszórtan élő zsidókkal szemben a magyarosodás követelménye annál erőteljesebben fogalmazódott meg, mivel jóval nagyobb sikerrel kecsagetett, mint az egy tömbben élő és a magyarokhoz képest némi fáziskéséssel, ám úgyszintén a nemzetté válás útját járó horvátok, románok vagy szlovákok esetében.¹⁶ Amikor a Pest megyei közgyűlés 1839. június 10-én megszövegezett követi utasításában késznek mondta magát arra, hogy „a magyar polgárokat illető jogokban” részesítse a zsidókat, méghozzá „ingyen”, vagyis vallásuk reformjának követelése nélkül, ellenszolgáltatásként csupán azt kérte, hogy a zsidók vessék alá magukat azoknak az intézkedéseknek, „melyek a más vallású idegen ajkúak magyarosítására nézve eddig fennállanak, s ez után tétetni fognak”.¹⁷ Bloch Móric *A zsidókról* című, 1840 nyarán megjelent röpiratának előszavában a költő és drámaíró Vajda Péter ennél jóval érthetőbben és egyértelműbben fogalmazott: „Ne legyetek hanyagok a magyarosodásban, ez az egy van, mit sürgetve kér tőletek új hazátok.”¹⁸ Vajda volt továbbá az első, aki a nyelvi akkulturáción túlmenően érzelmi magyarosodást is elvárt, nevezetesen, hogy a zsidók helyezték magukat „a nemzeti érzelmek közepébe”, illetve legyenek „szívvel lélekkel a nemzet tagjai”.¹⁹ 1840. decemberi cikkében Horvát István az erkölcsi regeneráció mellett úgyszintén feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a zsidók „nemzeti nyelvünkhez színmutatás nélküli szeretettel vonzódjanak”. Emellett Vajdához hasonlóan ő is azt kívánta, hogy a zsidók ne csak „szájjal”, de „szívvel” is váljanak magyarokká.²⁰

¹⁵ *Eötvös József: A zsidók emancipációja.* Bp. 1981. 18–30. A tanulmány eredetileg a Budapesti Szemle második és egyben utolsó, 1840-es évszámot viselő, de már 1841 februárjában megjelent kötetében látott napvilágot. A kérdésről bővebben lásd *Konnád Miklós: Eötvös József és a zsidók.* Történelmi Szemle 56. (2014) 495–509.

¹⁶ A százalékszám Magyarországnak Erdéllyel együtt, de Horvátország és a Határőrvidék nélkül vett részére értendő. *Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei.* In: Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Bp. 2003. 81.; *Varga János: Helyét kereső Magyarország.* Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Bp. 1982. 43–44., 70.

¹⁷ *Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig.* (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Kiadványai 14.) Bp. 1901. 429.

¹⁸ *Vajda Péter: Előszó.* In: *Bloch Mórítz: A zsidókról.* Pest 1840. XIX.

¹⁹ Uo. XVIII.

²⁰ *Z. [Horvát I.]: Mózes öt könyve i. m. 83.*

Négy számmal korábban Horvát még csak a magyarosodást említette követelményként, elégedettségét fejezván ki, amiért az országgyűlés ezúttal nem emancipálta a zsidókat, ám remélve, hogy annak az ideje is nemsokára eljön, „azon fő és elengedhetetlen feltétel alatt”, hogy a zsidók „magyarosodásbani haladásoknak szembetűnő és csalhatatlan jeleit adandják”.²¹

Már e rövid időszak során tetten érhető a viták két, utóbb is mindvégig pregnáns jellegzetessége. Egyrészt az egymástól radikálisan eltérő elvárások egyidejűsége. Egyes korszakokban a zsidók iránt inkább bizalmat és empátiát tanúsítók voltak többségben, máskor inkább azok, akik bizalmatlanul vagy akár ellenségesen viszonyultak hozzájuk. Ám ha e kezdeti időszakban a mérleg az előbbieik javára billent is, ez nem jelenti azt, hogy a lehetséges elvárások teljes spektrumát ne fogalmazták volna meg már ekkor. Míg egyesek elsősorban nyelvi akkulturációt vártak el a zsidóktól, mások, így például Trefort Ágoston, valamiféle pontosan meg nem határozott, de nyilvánvalóan átfogó transzformációt, a zsidók kivetkőzését „mostani zsidóságukból”.²² Jelentős nézeteltérés húzódott azok között, akik már ekkor követelték, hogy a zsidók egyenjogúsításuk előtt reformálják meg a társadalmi közeledést gátló vallásukat, amint tette ezt például 1839-es követi utasításaiban Temes megye közgyűlése,²³ és azok között, akik elutasították a zsidók társadalmi közeledésének előzetes követelését, mivel úgy gondolták, hogy az emancipált zsidók maguktól elindulnak majd a társadalmi összeolvadás útján. Ez volt Eötvös József meggyőződése, aki valószínűtlennek tartotta, „hogy ők, kik oly állhatatosan esdeklenek polgárosításért, elkülönzést kívánnak”.²⁴ Végül áthidalhatatlan nézetkülönbség választotta el azon keveseket, akik a zsidók integrációját kizárólag *nem zsidókként*, vagyis keresztény hitre térésük esetében tartották lehetségesnek,²⁵ azoktól a még ritkább hangoktól, amelyek az óhatatlanul felemelő és összeforrasztó szabadság erejében feltétlen bizalmat táplálva a zsidóktól emancipációjuk *előtt* nem vártak el semmit. Ezek között Eötvös József unikálitása abban érhető tetten, hogy ő volt az egyetlen, aki a zsidókkal szemben támasztott és emancipációjuk előtt megvalósítandó feltételek jogosultságát egytől egyig cáfolva állt ki a zsidók azonnali és feltétel nélküli egyenjogúsítása mellett. (Akadtak persze olyanok is, akik a zsidókkal szemben éppen a bizalmatlanságuk miatt nem fogalmaztak meg semmiféle elvárást, így Széchenyi István, aki a pesti

²¹ Z [Horvát István]: A Sidokról. Tudományos Gyűjtemény 24. (1840) 8. sz. 110.

²² Trefort Á.: Az oroszbirodalomban 1835-b. hozott zsidókat illető törvény i. m. 40.

²³ Singer Jakab: Temesmegye és a zsidók polgárosítása. In: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve 1907. Szerk. Bánóczi József. Bp. 1907. 151.

²⁴ Eötvös J.: A zsidók emancipációja i. m. 43.

²⁵ Udvardy [Cserna János]: A zsidókról gazdasági tekintetben. Ismertető Összművészetben, Gazdaságban és Kereskedésben, 1840. május 31. 687–695.

megyegyűlésen 1839. április 20-án mondott beszédében azért ellenezte az emancipációt, mert nem hitt a zsidók magyarosodásának őszinteségében, illetve az emancipáció transzformatív, a zsidókat magyarrá alakító erejében.²⁶⁾

A másik jellegzetesség a vitákon elhangzott elvárások szembeszökő tartalmi homályossága, amire a történetírás már mind a külföldi, mind a hazai emancipációs viták kapcsán felfigyelt.²⁷ Vajon Trefort pontosan mire gondolt, amikor 1839-es cikkében úgy ítélte, hogy „ha polgártársinkká válni akarnak”, a zsidók „válaszszák el az érczet a salaktól”?²⁸ Feltehetően valamiféle vallási reformra, de ez csak spekuláció. Amikor a polihisztor Rummy Károly 1841 tavaszán Bloch Móric röpiratáról írt recenziójában azt kívánta, hogy a zsidóság a magyar nemzetiséggel szembeni „ragaszkodással” viszonzza a törvényhozás iránta tanúsított bizalmát,²⁹ valójában mit értett ezen? Nyelvi magyarosodást? A magyar etnikum iránti politikai lojalitást? Mindkettőt?

Bármennyire egyértelmű is, hogy a pozitív tartalmú követelések sorában a nyelvi magyarosodás felette állt minden egyéb elvárásnak, az emancipációért küzdő zsidók között ekkor még akadt, aki ezt figyelmen kívül hagyta. Bloch Móric, az emancipációnak az 1840-es évek elején leghíresebb zsidó harcosa már említett röpiratát „a magyar néphez” intézett „zsidó szózáttal” zárta. A hitfelei legnagyobb megrökönyödésére három évvel később megkeresztelkedő (nevét 1848-ban Ballagira magyarosító) Bloch úgy vélte megnyerni keresztény honfitársait az emancipáció ügyének, hogy a zsidók ellen felhozott bírálatokban egy morzsányi igazságot sem ismert el, a velük szemben támasztott elvárások jogosságát pedig maradéktalanul tagadta. A zsidók állítólagos erkölcsi romlottságát semmiféle bizonyíték nem támasztotta alá. A zsidók nem különültek el a keresztényektől, szabadságtól való megfosztásukkal a keresztények helyezték őket „elenséges helyzetbe [...] a társaság közepette”. Ami a kereskedelemtől való elfordulásuk kívánalmát illette, a zsidóknak semmi okuk nem volt „hasznos mesterségek tanulására” adni a fejüket, amíg nem gyakorolhatták teljesen szabadon azokat. Röpiratában Bloch az asszimilációs elvárásoknak egy odavetett megjegyzéssel adózott, miszerint a zsidó „alája akarja magát vetni szokásaitok, erkölcsseiteknek”.

²⁶ Gróf Széchenyi István naplói V. (1836–1843.) Szerk. Vizsota Gyula. Bp. 1937. 272. Széchenyi beszédét egy német nyelvű rendőri jelentésből ismerjük. Széchenyi zsidóhoz fűződő ambivalens viszonyáról lásd *George Barany: Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791–1841.* Princeton, NJ 1968. 171., 357–359.

²⁷ *Peter Pulzer: Jews and the German State: The Political History of a Minority 1848–1933.* Detroit, MI 2003. 33.; *Todd M. Endelman: Broadening Jewish History: Towards a Social History of Ordinary Jews.* Oxford–Portland 2011. 25–26.; *Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméletörténet.* Bp. 2001. 18–19., 263–264., 266.

²⁸ *Trefort Á.: Az oroszbirodalomban 1835-b. hozott zsidókat illető törvény i. m. 40.*

²⁹ 36. [*Rummy Károly György*]: Zsidók emancipációja. Figyelmező, 1840. április 28. 261.

Am magyarosodásról, akár csupán nyelvi akkulturációról, akár a magyar nemzetiséggel való azonosulásról nem beszélt. Nem arról volt szó, hogy Bloch ellenezte a zsidók magyarosodását, ennek éppen az ellenkezője volt igaz, hanem vélhetően lealacsonyítónak érezte esdeklő ígéretekbe bocsátkozni azért az emancipációért cserébe, amelyet jognak és nem kegynek tekintett. Jogfosztottságát Bloch annál igazságtalanabb sérelemként élhette meg, hogy saját magát már magyarnak érezte és vallotta.³⁰

Magyarosodásra való felhívást azokban a német nyelvű röpiratokban is csak elvétve találunk, amelyek már 1841-ben és 1842-ben jelentek meg, mégis ide-sorolandók, mivel szerzőik az 1839–1840-es országgyűlés hatására írták őket, annak eredményén felbuzdulva noszogatták hitfeleiket cselekvésre. E röpiratok visszatérő témája a zsidóság belső reformja volt. A zsidó felvilágosodás, a *hászkálá* kései híveiként e szerzők elsősorban a zsidó oktatási rendszer modernizációját sürgették, a zsidókat önművelődésre, a zsidó közösségeket világi műveltséggel is rendelkező rabbik és tanítók alkalmazására, egy modern rabbiképző intézet felállítására buzdították.³¹ Magyarosodásról csak Daniel Ehrmann – a későbbiekben több csehországi hitközség rabbija, ekkor pesti lakos – szólt, örömmel hirdetve, hogy az „egyesülés igazi kötelékének” minősített „nemzeti nyelv” a zsidó iskolákban mindjobban tért nyert.³²

Az előbbiekkal szemben a Morvaországból néhány évvel korábban áttelepült Löw Lipót számára, aki Bloch kitérése után az egyenjogúsítási mozgalom vezetőjévé vált, hitfelei magyarosodásra való sürgetése elsődleges helyet foglalt el. A 19. századi magyar zsidóság integrációra törekvő táborának legnagyobb formátumú rabbija még el sem kezdett tanulni magyarul, amikor 1840 májusában a lipcsei megjelenésű *Allgemeine Zeitung des Judenthums*-ban leszögezte: „a magyar zsidó csakis a magyar nemzetiséggel való egybekelés (*Vermählung*) révén lehet valóban emancipált”, mely kijelentés többet takart, mint a nyelvi akkulturáció, de azt is nyilvánvalóan magába foglalta.³³ Löw Lipóthoz hasonlóan apósa, Schwab Löw (magyar nyelvű korabeli dokumentumokban Schwab Arszlán), az ugyancsak morvaországi születésű pesti rabbi szintén magyarosodásra szólította fel híveit. Az 1840. április 19-én V. Ferdinánd születésnapja alkalmából tartott német nyelvű templomi beszédéből mellékesen az is kitűnik, hogy az akkulturáció még

³⁰ Bloch M.: A zsidókról i. m. 44–45., 47–48., 52.

³¹ Moses A. Löwy: Worte zur Beherrigung an die Israelitischen Gemeinde-Vorstände in Ungarn. Pesth 1841.; Daniel Ehrmann: Betrachtungen über Jüdische Verhältnisse. Pesth 1841.; Elias Oesterreicher: Der Jude in Ungarn wie er war, wie er ist, und wie er seyn wird. Pesth 1842.

³² Ehrmann, D.: Betrachtungen über Jüdische Verhältnisse i. m. 20.

³³ L. L. [Leopold Löw]: Die ungarische Nationalität und die Juden. Allgemeine Zeitung des Judenthums, 1840. május 2. 262.

mennyire kezdeti fázisában járt. Beszédében Schwab arról oktatta híveit, hogy a honszeretet megkívánja tőlük hazájuk történetének, irodalmának ismeretét; azt tanácsolta nekik, hogy legalább fiaikat fordítsák el a kereskedelmi szakmáktól az erkölcsi szempontból üdvösebb iparosmesterségek és a földművelés felé; végül a hazai nyelv elsajátításának szükségességét ecsetelte, egyfelől mert ez képezte a „leghatalmasabb köteléket”, amely a zsidókat keresztény honfitársaikkal „egy családdá” olvaszthatta, másfelől – és ennél pragmatikusabban – mivel a magyarosodás „mellőzhetetlen” feltételét képezte annak, hogy részesüljenek „a haza áldásaiban”, vagyis az emancipációban.³⁴

A reformkortól az emancipációig tartó zsidó integrációs ajánlat lényege egy mondatba sűrítve a következő volt: a magyarosodás igenlése, a cserealku tárgyaként felfogott vallásreform elutasítása. Az utóbbi üzenetet első ízben szintén Schwab Löw fogalmazta meg. 1840 nyarán megjelent vitairata végén a pesti rabbi röviden összegezte, hogy az „igaz hazafi” mit vár el a zsidóktól. A rabbi vágyálmában e hazafi a „nemzetesülést” nem abban látta, hogy a zsidó lemond hitéről, illetve kivetkőzik „minden vallási sajátságból”, és avval sem törődött, vajon a zsidó miként viszonyul a Talmudhoz, ha „más tekintetben áldozatokra kész szerelemmel ragaszkodik hazához, és a fejedelemhez, engedelmeskedik a törvénynek, szívében hordozza a nyilvános jólét és a hon dicséretét és a hazai nyelvben, polgárosodásban és mívelődésben magát polgártársaikhoz csatolni iparkodik”.³⁵

1841–1847. Szigorodó elvárások, simulás, vallási reform

Az országgyűlés 1843 tavaszán gyűlt újra össze. 1844 szeptemberében az alsótábla 35 kontra 13 szavazattal elvetette a zsidók egyenjogúsításáról négy évvel korábban nagy többséggel megszavazott törvényjavaslatot.³⁶ A jelentős részben a földbirtokos nemességhez tartozó liberális tábor körében az emancipáció iránti lelkesedés időközben jócskán megcsappant. Ennek több oka is volt, részben gazdasági (a földbirtokos nemesség fokozódó eladósodása a zsidó hitelezőknél, ami a váltótörvény bevezetése révén a nemesi birtokvesztést immár reális közelségbe hozta), részben demográfiai (az 1840-es években valóban jelentős, a kortársak szerint óriási galíciai zsidó bevándorlás).³⁷ Emellett politikai megfonto-

³⁴ *Löw Schwab*: Rede zur Feier des Geburtstags Seiner Majestät des allergnädigsten Kaisers u. Königs Ferdinand I. (V.). Pesth 1840. 9–12., 18–20. Az idézetek: 12.

³⁵ *Schwab Arszlán*: A zsidók. Magyarul közlöttes és előszóval s jegyzetekkel bővítette Bloch Móritz. Buda 1840. 54–55.

³⁶ Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója I–VI. Szerk. Kovács Ferencz. Bp. 1894. VI. 5–22.

³⁷ *Kecskeméti K.*: Magyar liberalizmus i. m. 181–183.; *Prepuk A.*: A zsidóemancipáció i. m. 25–26.; *Varga László*: Zsidó bevándorlás Magyarországon. Századok 126. (1992) 71–72.

lások is közrejátszottak abban, hogy a liberális reformpolitikuskok elpártoltak az emancipáció ügyétől. Ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy ha biztosítani akarják a szabad királyi városok zsidóellenes polgárságának a támogatását, jobban teszik, ha kétszer is meggondolják, mielőtt tovább küzdenek a zsidók egyenlő jogaiért. Az utolsó, 1847–1848-as rendi országgyűlés a zsidók emancipációját az elintézendő ügyek sorába sem tűzte, ilyen témájú törvényjavaslatot be sem nyújtottak.

A korszak diskurzusát alapvetően a zsidókkal szembeni jóindulat alábbhagyása, a másságuk iránti csökkenő tolerancia, az integrációs képességüket illető növekvő szkepszis, általánosságban az elvárások szigorodása jellemezte. A liberális reformellenzék ismertebb tagjai közül ebben az időszakban Pulszky Ferenc volt az egyetlen, aki a zsidókat minden kritikával szemben megvédve emancipációjuk elé nem szabott semmilyen feltételt.³⁸

A szigorodás meglátszott a magyarosodásra való felhívásokban. Ezek továbbra is kitértek félreérthetetlen megfogalmazásukkal. „A melly zsidó a haza nyelvét jól megtanulja, fogjon kezét vele a magyar, mint szabadítást érdemlő polgártársával”, javasolta Bajkay Endre táblai ügyvéd a *Pesti Hírlap*ban 1841-ben.³⁹ 1842-ben megjelent könyvében a zsidók iránti jóindulatával kortársai közül egyébként kiemelkedő Gorove István, aki Eötvöshöz hasonlóan elvetette az emancipáció előtti morális javulás kívánalmát, először kategorikusan kijelentette, hogy „a zsidóktól a nemzet a magyarosodás elfogadását várja”, majd beszámolt arról, hogy a zsidók maguk között állítólag elhatározták, miszerint tíz év múlva csak a magyarul beszélő párokat adják össze. A hírnek persze semmi alapja nem volt, mindenesetre Gorove felvetette, hogy a legközelebbi országgyűlés ezt törvénybe foglalhatná.⁴⁰ Egy célját tekintve hasonló rendelkezés majdnem törvényerőre is emelkedett. Az alsótábla 1844. szeptember 6-ai kerületi ülésén Klauzál Gábor, Csongrád megye követe azt javasolta, kötelezzék a zsidókat egy magyar tannyelvű rabbiképző felállítására, illetve arra, hogy bizonyos idő múltán rabbijaikat csak innen választhassák. Három nappal később a kerületi ülés elfogadta a rabbiképző létrehozására vonatkozó indítványt, és megtoldotta azzal a határozati javaslattal, hogy tizenkét év elteltével az országban csak magyarul tudó rabbit lehessen alkalmazni.⁴¹ Az alsótáblán szeptember végén elfogadott, a zsidóknak további engedményeket nyújtó törvényjavaslat 8–9. §-ai végül elrendelték, hogy a zsidók állítsanak fel Pesten egy magyar tannyelvű rabbi- és tanítóképző intézetet, míg a

³⁸ *Pulszky Ferencz: Zsidóügy I.* Pesti Hírlap, 1847. július 16. 37.; *Üő: Zsidóügy II.* Pesti Hírlap, 1847. július 18. 41.

³⁹ *Bajkay Endre: Nyilvános zsidó iskola Pesten.* Pesti Hírlap, 1841. április 28. 282.

⁴⁰ *Gorove István: Nemzetiség.* Pest 1842. 106., 108.

⁴¹ Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója VI. i. m. 9–10., 22–23.

10. §. megszabta, hogy a törvény kihirdetése után három évvel a zsidók csak magyarul tudó tanítót, tíz évvel utána csak magyarul tudó rabbit alkalmazhatnak.⁴² Mindebből nem lett semmi, mivel a főrendi tábla 1844. október 5-ei ülésén e paragrafusok mellőzését javasolta, amit az alsótábla elfogadott.⁴³

Az elvárások szigorúbbá válása a zsidók szakmai diverzifikációjára vonatkozó, egyébként ebben az időszakban növekvő számú felhívásokban is megmutatkozott. A kerületi ülés 1844. szeptember 6-ai vitáján a zsidók emancipációjáról Lónyay Gábor úgy vélte, hogy az országgyűlésnek törvény által kellene a zsidókat az iparosmesterségek és a földművelés felé terelnie. Ameddig ez nem történik meg, emancipációjukat sem pártolta.⁴⁴

Bár paradoxonnak tűnhet, de a keresztény-zsidó vegyes házasságok engedélyezésének ebben az időszakban megjelenő, elméletileg kifejezetten liberális óhaja és e házasságok látszatra kimondottan zsidóbarát szorgalmazása szintén a zsidó mássággal szembeni fokozódó intoleranciára utalnak. Ez legékeesebben az író és műfordító Fábíán Gábornak a *Pesti Hírlap*ban 1844. május 5-én megjelent cikkében mutatkozott meg. Fábíán úgy ítélte, hogy „az óhajtott assimilatiót egyedül a házassági tiltó törvény megszüntetése képes csak eszközölni”. Ennek híján nem remélhető, hogy a „zsidó elem” összeolvad a „nemzeti elemmel”. Márpedig ha nem olvad össze, figyelmeztetett Fábíán, megmarad abban az „ellenséges állásában”, amelyben „a reá ruházott polgári jogokkal bizonyosan csak fegyvert fogunk adni kezébe magunk ellen”. A vegyes házasság bevezetése jelentette tehát az egyetlen megoldást, eredményeképpen remélni lehetett, hogy hosszú távon „a nagyobb elem végképp elnyeli és felolvasztja magában a kisebbet”.⁴⁵ Fábíán célja tehát nem a két elem egymáshoz közelítése volt, hanem a zsidóság felszámolása.

A zsidó másság legradikálisabb elutasítása áttérésük követelésében nyilvánult meg. Az ilyen felhívásokból ebben a periódusban arányosan nem akadt több, mint korábban, változás az áttérés világi igazolásában mutatkozott meg. 1840-ben Udvardy Cserna János a zsidók áttérésének óhaját vallásuk erkölcsi bírálatára alapozta.⁴⁶ 1843-ban megjelent röpiratában „Dr. J. G.” indokaként már nem a morális, hanem a nemzeti imperatívusz szolgált. Mivel szétszóródása óta a „zsidó nemzet” nem kívánt mást, mint hogy a Messiás visszavigye a Kánaán földjére,

⁴² 1843-ik esztendei pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai IV. Pozsony 1844. 70.

⁴³ Uo. 91., 164.

⁴⁴ Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója VI. i. m. 7. Lásd még Szerencsy István alsótáblai elnök, Bakos József Trencsén város követe, és Szluha Imre Jász-Kun kerület követe hasonló nyilatkozatait: 1843-ik esztendei pünkösdi hava 14-dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél V. Pozsony 1844. 194., 196–197.

⁴⁵ *Fábíán Gábor*: Zsidó-emancipatio. Pesti Hírlap, 1844. május 5. 299–300.

⁴⁶ *Udvardy [Cs. J.]*: A zsidókról gazdasági tekintetben i. m.

tagjaitól képtelenség volt elvárni, hogy hazájuknak tekintsék az országot, ahol éltek. A zsidók soha nem forrhattak „egy nemzetté” a keresztényekkel. Egy megoldás maradt: „azon eddigi szokás” fenntartása, miszerint a polgári jogokra vágyó zsidótól a keresztény többség megköveteli, hogy ő is „kereszténnyé legyen”.⁴⁷ A kitérés követelésének pendant-ját képezte a zsidók jogkorlátozásának azon gondolat elutasításából eredő igazolása, mely szerint a zsidók vallási másságuk fenntartása mellett is a magyar nemzet részévé válhatnak. Példa erre Szerencsy István, az alsótábla elnöke, aki a Karok és Rendek 1844. szeptember 28-ai országos vitáján elfogadhatatlannak tartotta, hogy zsidók is taníthassanak keresztény iskolákban, „mert a magyar nemzet keresztény”.⁴⁸

Ám mindezek mellett a zsidók iránt növekvő bizalmatlanság leglátványosabb jele, egyben a korszak legmeghatározóbb jellemzője a zsidók társadalmi elkülönülésének a vádja volt, pontosabban ennek hirtelen szüntelenné váló hangoztatása. A zsidókról folytatott közbeszédet az 1840-es években elurulta az emancipáció ellen Németországban már az előző évtizedben felhozott állítás,⁴⁹ miszerint a zsidók nem „simulnak” a keresztény társadalomhoz, szándékosan távol tartják magukat tőle. A vád szerint elkülönülésük megakadályozta egybeolvadásukat a többséggel, és indokoltta tette, hogy amíg e téren nem tanúsítanak javulást, ne részesüljenek további jogokban. Mivel a zsidók elkülönülése a vád szerint vallási törvényeikből fakadt, a simulás elvárása vallásuk reformjának követeléséhez vezetett.

Az 1840-es évek Magyarországnán még zömében hagyományos zsidó társadalom elkülönülésre való hajlama nem vitatható. A keresztények és zsidók közötti társadalmi szakadék fenntartása azonban értelemszerűen nem csak a zsidókon múltott, akiknek a magyarosodás útján már elindult, egyelőre még vékony rétege értelemszerűen nyitottnak mutatkozott a társadalmi közeledésre. A vád mögöttes politikai célja, vagyis az emancipáció elodázása, illetve a vád mögötti, részben talán öntudatlan vágy, hogy a zsidók vetkőzzenek ki másságuk minden jegyéből, éppen abban mutatkozott meg, hogy a keresztény többség felelősségének a felvétele szinte teljesen elmaradt.

A számtalan korabeli fejtegetés közül illusztrációként csupán néhány, az országgyűlés kerületi és országos ülésein elhangzott rövid nyilatkozatra szorítkozom. Zsoldos Ignác, Veszprém megye követe 1844. szeptember 7-én: „Polgári jogokat nem adhatunk [azoknak], kiknek egyik hitágazata a más

⁴⁷ J. G.: Némelly igénytelen nézetek, vallásilag véve. A magyarhoni zsidók meghonosítása s a magyar nemzeti egybeolvadása ügyében. Kőszeg 1843. 12., 17.

⁴⁸ 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél V. i. m. 213.

⁴⁹ *Jacob Katz: Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation, 1770–1870.* Cambridge, MA 1973. 202–203.

népektől elkülönzést parancsolja. Én óhajtom, hogy nekik a polgári szabadság megadassék, de a Spinozák és Mendelssohnok alkalmaztassák tanaikat a kor szelleméhez.”⁵⁰ Balogh Kornél, Győr megye követe 1844. szeptember 27-én: „A zsidók vallásuk-, szokásuk-, életmódjuk-, törvényeik-, szóval minden életviszonyaiknál fogva egy külön, elszigetelt nemzetet képeznek, [...] minél fogva csakugyan polgárosításuktól sem lehet kellő sikert reményleni.”⁵¹ Soltész János, Torna megye követe 1844. szeptember 28-án: „Az emancipatiót kívánom és akarom, de úgy, hogy ők magukat emancipálják előbb azon ítélet alól, melly által az ország többi lakosaitól elkülönöztetnek.”⁵² Lónyay Menyhért, Bereg megye követe ugyanazon a napon: „Küldöttség neveztessek ki, melly összehívja az országon lakó zsidók megbízottait, kik a szertartásokról felvilágosítást adván, olly változásokat igyekezzenek létre hozni, mellyek szerint a közelítés megkönnyítettessék.”⁵³

A közbeszédet elárasztó efféle hangok mellett az ellenvéleményeket nagyítóval kell keresni. Palóczy László, Borsod megye követe 1843. október 10-én: „A zsidók közt is terjed a felvilágosodás, ha elkülönzik magukat, mi vagyunk okai, kik őket eltaszítjuk s üldözzük.”⁵⁴ Bezerédj István, Tolna megye követe 1844. szeptember 7-én: „Ezek előbb kívánják, hogy hozzánk simuljanak, velünk egyesüljenek. Ugyan juthat-e eszébe a páriának a braminnal assimilálódni?”⁵⁵

A *társadalmi* simulás elvárása mellett – ezzel általában összefonódva – a zsidó vallás *politikai* indoklású radikális reformjának követelése ugyancsak ezekben az években jelent meg. Ez abból a gondolatból fakadt, hogy a teokratikus, az állami törvényekkel szemben követőit saját törvényei tiszteletben tartására kötelező zsidó vallás hívei nem válhattak hű állampolgárokká, az államban államot képező vallásuk kizárta ennek a lehetőségét. Az elmélet nem volt új, az „állam az államban” eszméjét Németországban a zsidóemancipáció ellenzői, így Johann Gottlieb

⁵⁰ Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója VI. i. m. 20.

⁵¹ 1843dik esztendei pünkösdi hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél V. i. m. 196.

⁵² Uo. 209.

⁵³ Uo. 210. Az országgyűlésen kívül elhangzott számtalan hasonló értelmű kijelentés közül lásd *Nagy Ferdinand*: Vázlatok az élet köréből. Hasznos Mulatságok, 1841. október 23. 338–339.; *Varga Soma*: Egy kis adalék a zsidó emancipációhoz. Társalkodó, 1843. október 29. 341–342.; Rövid közlések. Pesti Hírlap, 1844. március 14. 178.; Komáromból. Pesti Hírlap, 1843. április 16. 252.; Ugocsából. Pesti Hírlap, 1844. április 18. 264.; ***n.: Ugocsából. Pesti Hírlap, 1844. szeptember 29. 669.; – A.: A zsidók emancipatiója. Pesti Hírlap, 1845. április 28. 277–278. 1847-ben egy akadémiai előadásban a jogtudós Sztrokay Antal is arról értekezett, hogy amíg vallásuk reformja révén a zsidók „társadalmilag nem közelítenek” a magyarokhoz, addig emancipációjuk „reménye is még távol vagon”. Kis gyűlés, júl. 12. 1847. Magyar Academiái Értesítő 7. (1847) 194–209.

⁵⁴ Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója II. i. m. 552.

⁵⁵ Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója VI. i. m. 13.

Fichte, már a 18. század vége óta emlegették.⁵⁶ Elsőként Magyarországon is az emancipációval szemben nyíltan ellenséges országgyűlési követek vetették fel.⁵⁷ Az elmélet a liberális táborban azonban csak azután terjedt el, hogy Fábián Gábornak a *Pesti Hírlap*ban 1844. május 5-én megjelent cikkéhez fűzött hasábnyi lábjegyzetében Kossuth Lajos magáévá tette. Kossuth érvelése egyesítette a zsidó vallás reformjának társadalmi és politikai igazolását. Míg elvben határozottan pártolta a „politikai emancipáció”-t, vagyis az egyenjogúsítást, Kossuth hangot adott a gyanúnak, miszerint ezt mégsem lehet megadni a zsidóknak, mivel „vallásuk politikai institutio, theocratiai alapokra építve, melly a fenálló ország-lási rendszerrel politikai egybehangzásba nem hozható”. A zsidókra hárult a feladat, hogy e véleményt megcáfolják, ebben a kérdésben felvilágosítsák keresztény honfitársaikat, illetve, ha e vélemény nem csupán „balvélemény” volt, reformok által kiiktassák vallásukból annak teokratikus elemeit.

A végső célt, vagyis a „socialis egybeolvadást” illetően Kossuth már semmiféle kétséget nem táplált: a zsidó vallás dogmái és rituáléi által előírt „castai [értsd: kasztszerű] elzárkózás” ennek leküzdhetetlen akadályát képezte. (A megjegyzéseire reagáló Löw Lipót cikkéhez fűzött kommentárjában Kossuth egy hónappal később tovább pontosított: amíg vallásuk miatt a zsidók „más vallású polgártársakkal egy söt, egy kenyeret nem ehetnek, egy bort nem ihatnak, egy asztalnál nem ülhetnek”, addig „socialiter emancipálva nem lesznek, ha mindjárt politikailag százszor emancipáltatnak is”).⁵⁸ Fábián Gábor cikkéhez írt kommentárjában Kossuth befejezésül azt javasolta: a zsidók tartsanak egy „egyetemes Sinedriumot”, amely kifejezéssel a francia zsidók által Napóleon utasítására 1807-ben tartott gyűlésre utalt. E törvényhozó gyűlésen „alkalmas reformok által” töröljék ki vallásukból annak „vallásos szabály színébe öltöztetett politikai”, a keresztényekkel való társadalmi „egybeforrásuknak” útját álló elemeit.⁵⁹

Kossuth Lajos fejtegetéseit követően a zsidó vallás reformjának követelése vagy legalábbis óhaja általánossá vált, nem csupán az emancipációt ellenzők körében, de a liberális táborban egyaránt.⁶⁰ Ez a kívánság tükröződött az alsótábla

⁵⁶ *Jacob Katz: A State within a State, the History of an Anti-Semitic Slogan.* In: *Emancipation and Assimilation: Studies in Modern Jewish History.* Westmead 1972. 47–76.

⁵⁷ Lásd például Komlóssy László, Debrecen város követének beszédeit az országgyűlés 1843. október 10-ei kerületi, illetve 1844. február 9-i országos ülésein. Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója II. i. m. 547.; 1843dik esztendei pünkösdi hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél II. Pozsony 1844. 305.

⁵⁸ *Löv [Löw] Leopold: Nyílt levél a zsidó-emancipáció ügyében.* *Pesti Hírlap*, 1844. június 2. 376.

⁵⁹ *Fábián G.: Zsidó-emancipáció* i. m. 300.

⁶⁰ Lásd például Lónyay Gábor, Zsoldos Ignác, Pázmándy Dénes, illetve Nagy Károly 1844. szeptemberi nyilatkozatait. Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója VI. i. m. 7., 14–15., 20.; 1843dik esztendei pünkösdi hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél V. i. m. 199–200.

által 1844. szeptember végén megszavazott, a magyarosodási elvárások kapcsán fentebb már említett törvényjavaslatot kísérő felirat szövegében. Mielőtt egy későbbi törvény megadná a zsidóknak mindazon jogot, amellyel az ország nem nemes lakosai bírnak, szólta a felirat, le kell rombolniuk azokat a „közfalakat”, amelyek őket a keresztényektől „össze nem olvadhatólag elszigetelve tartják”. A felirat arra kérte a királyt, érje el, hogy a zsidók gyűljenek össze, tanácskozzanak, és távolítsák el vallásukból mindazokat a szokásokat és szertartásokat, amelyek akadályozzák társas életük alkalmazkodását az „előhaladott idők szelleméhez”.⁶¹ A törvényjavaslatból nem lett semmi, az országgyűlést 1844. november 13-án feloszlató V. Ferdinánd nem is reagált rá.

A következő négy évben a zsidókkal szembeni elvárásokat megfogalmazó írások nem szolgáltak újdonsággal. A zsidók szakmai diverzifikációjára vonatkozó követelmény hangoztatása valamelyest ritkult, az erkölcsi regenerációjukra vonatkozó felhívások szinte teljesen elmaradtak. A zsidó vallás – akár politikai, akár társadalmi indokokkal igazolt – reformjának óhaja továbbra is rendszeresen felhangzott, ám az 1847-es követi utasításokban az a Kossuth cikke óta fel-felmerülő követelés vált a leggyakoribbá, hogy a zsidók tegyék közzé hitelveiket, annak bizonyítására, szólott például követi utasításában Máramaros megye közgyűlése, hogy „vallásos nézeteik az álladalom nézeteivel nem ellenkeznek”.⁶²

Nézzük a zsidó reakciókat. A nyelvi magyarosodás elvárását illetően zsidó részről vitáról, ellenvetésről nem beszélhetünk. 1844. május 8-án fiatal pesti zsidók kezdeményezésére megalakult a *Honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egyesület*, köznapi nevén Magyarító Egylet, amely magyar nyelvű előadásokat tartott, ingyenes nyelvórákat kínált felnőtteknek.⁶³ A zsidók írásaiban a magyarosodás kérdésével a hitfelekhez intézett buzdítás vagy megfeddés formájában találkozunk. A buzdításokban a tét megjelölése nem maradt el. Rosenthal Móric budai tanító 1841 nyarán készült el magyar nyelvű imakönyvének második változatával. Előszavában arra kérte hitsorsosait, imádkozzanak „honni nyelven”, s nem mulasztotta el kiemelni: ezáltal „jövendő állapotunknak talpköve – értsd, az emancipáció – erősen meg lesz alapítva”.⁶⁴ Löw Lipót azután kezdett el magyarul

⁶¹ 1843-ik esztendei pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai IV. i. m. 69–70.

⁶² *Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847–1894 I–II.* Bp. 1894. I. 2–3. Az idézet: 3. A zsidó vallás reformjának és a hitelvek bemutatásának további követelésére lásd az alsótábla kerületi ülésének 1848. február 19-én és 21-én tartott vitáit: 1848–1849 a magyar zsidóság életében. Szerk. Zsoldos Jenő. Bp. 1998. 51–54.

⁶³ A honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egyesületnek fensőbb helyen jóváhagyott alapszabályai. Budapesti Híradó, 1846. április 19. 261.; *Groszmann Zs.: A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt i. m. 14–15.*

⁶⁴ *Rosenthal Móricz: Jesurun fohászai.* Újrafordította Rosenthal Moricz. 1841. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK Kt), Quart. Hung. 1243.

tanulni, hogy 1841 februárjában megválasztották rabbinak Nagykanizsán. 1844-től már magyarul is prédikált, 1845-ben megjelent első magyar nyelvű zsinagógai beszéde. Ebben egyfelől arról győzködte híveit, hogy míg nincsenek beavatva „a magyar hang varázsába”, a magyarság lelke is rejtve marad előttük. Másfelől ő is aláhúzta: „Szólj a magyarhoz az ő nyelvén, ha gyengén is, megért, és szavad visszhangzik együttérző kebelében!”⁶⁵ Löw beszédében a csavar abban rejlett, hogy a magyar nyelv elsajátítására magyarul buzdította hitsorsosait. Nem véletlen, hogy nyomtatásba adta beszédét, részben nyilván azzal a céllal, hogy meggyőzze a keresztény közönséget: ha a zsidók tömeges magyarosodása váratott is magára, jó szándékban nem volt hiány. Azok a cikkek is nyilvánvalóan a felhívásokra adott közvetett és igenlő válaszként értelmezhetők, amelyekben a magyar nyelvet olykor maguk is épphogy elsajátító fiatal zsidó értelmiségiek a magyarosodás elhanyagolásáért a *Pesti Hírlap*ban fedték meg hitfelekezetük tagjait.⁶⁶

A magyar nyelv elsajátítására buzdító felszólítások mellett ekkor jelentek meg az első olyan zsidó írások, amelyek nem *nyelvi elmagyarosodásról*, hanem *magyarrá válásról* beszéltek, ami azért is érdekes, mivel ennek elvárása keresztény részről ekkor még csak elvétve fogalmazódott meg, így a fentebb említett Vajda Péternél és Horvát Istvánnál. Pontosán egy évvel azután, hogy a zsidók nyelvi akkulturációjáról egy szót sem szólva győzködte keresztény olvasóit az emancipáció szükségességéről, Bloch Móric 1841 elején több lapban közzétett egy felhívást, amelyben egy zsidó tanítóképző felállítása mellett érvelt. Cikke elején azokon a zsidókon csodálkozott, akik még mindig nem értették, hogy az emberek csak akkor egyesülhetnek valamely cél elérésére, ha ugyanazt az anyanyelvet beszélik. Írását azzal a reménnyel zárta, hogy „végre hitsorsosim is át kezdik látni, hogy ha Magyarországnak valaha polgárai akarnak lenni, gyermekeiket magyarokká és sem németekké, sem francziákká vagy angolokká nem szabad nevelniök”.⁶⁷ Három évvel később Löw Lipót azt a feladatot tűzte hitfelei elé, hogy „magyar zsidók helyett váljanak zsidó magyarokká”.⁶⁸

A hitsorsosaik feladatait taglaló zsidó írásokban a magyarosodás mellett ezekben az években is rendszeresen felmerült a „hasznos mesterségek” felé fordulásnak

⁶⁵ *Löw Leopold*: Jesájás korunk tanítója. Zsinagógai beszéd. Buda 1845. 22.; *Löw Immanuel – Kulinyi Zsigmond*: A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig. Szeged 1885. 177–179.

⁶⁶ *Weisz József*: Néhány szó a magyar héber közönséghez. *Pesti Hírlap*, 1844. december 8. 838.; *Heilprin Mihály*: Zsidó szózat. *Pesti Hírlap*, 1845. április 11. 240.

⁶⁷ *Bloch Móricz*: Felszólítás egy magyar-zsidó tanítókat képző intézet ügyében. *Pesti Hírlap*, 1841. február 6. 86–87.

⁶⁸ *Leopold Löw*: Zur Emancipationsfrage. In: *Gesammelte Schriften von Leopold Löw IV.* Hrsg. Immanuel Löw. Szegedin 1898. 360. – Válaszcikkét Löw az első magyarországi zsidó folyóirat, az általa szerkesztett Ben Chananja 1844-ben megjelent egyetlen számában publikálta. A lapot Löw 1858-ban újraindította, ezúttal nagyobb sikerrel.

az erkölcsi regeneráció eszméjével többnyire összekötött kérdése. Konkrét kezdeményezésekről ezen a téren beszélhetünk először. *A nehéz kézműveket s a földművelést az izraeliták közt terjesztő pesti egyesület* két évvel a Magyarító Egyesület előtt, 1842-ben alakult meg.⁶⁹

A zsidókat ebben az időszakban azonban nem meglepően leginkább vallásuk radikális reformjának újdonsült követelése foglalkoztatta. A reakciók többsége határozottan elutasító volt. A vitában zsidó részről Löw Lipót játszotta a főszerepet. Kossuth Lajos véleményére reagálva a *Pesti Hírlaphoz* 1844–1845-ben beküldött cikkeiben Löw azzal érvelt, hogy Kossuth aggodalma a zsidó vallás félreismeréséből fakadt. Politikai okból a zsidó vallás nem szorult reformra, hiszen a zsidó állam felszámolásával a „theocratiai törvények” eltöröltettek. A zsidó vallás hívei nem képezhettek külön államot az államban, hiszen a hazai törvények rájuk ugyanúgy vonatkoztak, mint bárki másra.⁷⁰ A társadalmi emancipációra vonatkozóan a lelkiismereti szabadság megkövetelte, hogy amennyiben senki sem bírálta a katolikusokat, mert péntekenként nem osztoztak a protestánsok „húsos ebédjében”, úgy a zsidókat se érje szemrehányás étkezési törvényeik miatt.⁷¹ Ami végül a közös társas életet illette, ezt nem a zsidók, hanem a keresztények elutasító magatartása nehezítette meg.⁷²

Löw Lipóton kívül Schwab Löw,⁷³ illetve a *Pesti Hírlap* hasábjain ismeretlen zsidók is tiltakoztak vallásuk politikai érvekkel alátámasztott reformja, illetve hitelvei bemutatásának követelése ellen, amelyet többen az emancipáció elodázására szolgáló álságos taktikai eszközként denuncióltak.⁷⁴ E véleményekkel szemben ugyanakkor már néhány olyan cikk is megjelent, amelyek szerzői még burkoltan, mégis egyértelműen kiálltak a társadalmi közeledést megkönnyítő vallási reformok mellett.⁷⁵

Mivel a zsidó vallás reformjára, illetve hitelveinek nyilvánossá tételére buzdító keresztény felhívások nem ritkultak, a pesti zsidó község felhívására Schwab Löw 1846 februárjában egy 26 oldalas, egyben a zsidó ifjúság okítására is szánt könyvecskében összegezte a zsidó vallás eszméit. A pesti zsidó község által magyar és

⁶⁹ *Groszmann Zs.*: A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt i. m. 17–18.

⁷⁰ *Löw [Löw] L.*: Nyílt levél a zsidó-emancipáció ügyében i. m. 375–376.

⁷¹ *Löw [Löw] Leopold*: A zsidókérdés a jog, a lelkiismeret-szabadság, a józan politica és a nemzetgazdászati szempontjából. *Pesti Hírlap*, 1845. május 29. 349.

⁷² *Löw [Löw] Leopold*: Még néhány szó „a zsidók erkölcsstelensége” s a zsidók polgárosítása fölött. *Pesti Hírlap*, 1844. július 25. 506.

⁷³ *Schwab Arszlán*: Néhány védszó, az izraelita ügyben. *Világ*, 1844. június 19. 387.

⁷⁴ *Friedmann Gyula*: Az ugoocsi levelező hibás logikája zsidók irányában. *Pesti Hírlap*, 1844. december 1. 822.; *Muuk Móricz*: Zsidó-emancipáció II. *Pesti Hírlap*, 1845. április 29. 281–282.; *Jogfi*: Mozaiták ügyében. *Pesti Hírlap*, 1845. május 2. 289–290.

⁷⁵ *Weisz Jóel*: Néhány szó i. m. 838.; *[Ascher Enoch]*: Magyarhon műveltebb izraelitáihoz! *Pesti Hírlap*, 1845. április 22. 267.

német nyelven kiadott művet a magyarországi zsidók országos képviselője „egyhangúlag s általánosan” helyesnek ítélte, és a lehető legszélesebb körű terjesztését javasolta.⁷⁶ Művében Schwab nem bocsátkozott polémiába, de az istentisztelet mérsékelt reformjára egyébként nyitott főrabbi egyértelműen a vallástörvények módosítása ellen foglalt állást. A zsidó állam megszűntével, írta Schwab, a zsidó vallástörvények „nagy része” érvényét veszítette. Maradtak egyfelől a természetükönél fogva örökké kötelező erejű „erény és erkölcstörvények”, másfelől az „egyéni valláskötelességek”, például a tartózkodás bizonyos ételektől, amelyek a zsidó állam megszűntével érvényüket veszített törvényekkel nem álltak „semmi összeköttetésben”, így „mint Isten parancsai, minden Izraelitára örökké kötelező erővel bírnak”.⁷⁷ A könyvecske legnagyobb részében egyébként Schwab az „erkölcsi nemesbülés és tökéletesbülés” fontosságát hangsúlyozta, hitfeleit hazaszeretetre, a magyar nyelv elsajátítására, de főleg a polgári értékek befogadására, a művelt emberhez méltó viselkedésre buzdította. Könyvecskéje a *Bildungsbürgertum* zsidó ideáljának a kompendiuma.⁷⁸

A széles körű terjesztés dacára a pesti főrabbi könyve nemhogy a zsidóemancipáció népszerűtlenségének növekedését, de a zsidó hitelvek közzétételének követelését sem állította meg. A forradalom előtt felforrósodó hangulat a zsidókat is markánsabb állásfoglalásokra készítette. A pesti zsidó községhez 1847. február 26-án intézett levelében Ugocsa megye zsidósága kijelentette, ha jogi helyzetük javulása vallásuk „legcsekélyebb változtatásától” tétetnék függővé, inkább lemondanak a boldogabb jövőről.⁷⁹ Velük szemben 1847 őszén Diósy Márton, a Magyarító Egylet – majd a szabadságharc alatt Kossuth Lajos – titkára habozás nélkül kijelentette: a „synagoga alaposzlopai” megmaradhatnak, de a később felszedett „vakolatokat” le kell hányni, és fel kell cserélni a magyar nemzet „színeivel”. Diósy nem csupán magyarul beszélő, de magyarul is „érző” zsidókat akart látni, hitfeleitől „magyar és nemzeti” érzelem- és eszmevilágot követelt. A zsidók egyedül így reménykedhettek egyenjogúsításuk eljövételében.⁸⁰

A nyomás erejére utal, hogy a forradalmat megelőző évben egy pillanatra az ekkor már Pápán rabbiskodó Löw Lipót is mintha a zsidó vallás radikális

⁷⁶ Schwab *Arszlán*: Emlékeztetés a vallásban nyert oktatásra. Az iskolából kilépő izraelita ifjúságnak ajándék gyanánt. Buda 1846. 4–6. A zsidók országos, az emancipációért való küzdelem koordinációjára 1839-ben felállított képviselője Schwab könyvében *Magyarországi és mellék tartományi izraeliták képviselője* néven, más forrásokban *Magyarországi és kapcsolatos részekbeli izraeliták képviselője*, illetve *Magyarországi s hozzá kapcsolatos tartományokbeli izraelita lakosok képviselője* néven szerepelt.

⁷⁷ Schwab A.: Emlékeztetés a vallásban nyert oktatásra i. m. 10.

⁷⁸ Uo. 15.

⁷⁹ Büchler S.: A zsidók története Budapesten i. m. 440.

⁸⁰ Diósy Márton: A honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egylet. In: Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szököévre. Pest 1848. 86–87. – A naptár előszavának kelte 1847. október 20.

reformjának a hívei közé lépett volna. A *Pesti Hírlap*ban 1847. június 22-én megjelent cikkében egy-egy javaslattal fordult az országgyűlés, illetve rabbiatársai felé. Az országgyűléstől annak törvénybe foglalását kérte, hogy a zsidó közösségek egy év elteltével csak „legalább egy élő nyelven” – értsd: a jiddisen kívül valamely más élő nyelven – olvasni és írni képes, három év elteltével csak a magyar nyelvben „tökéletesen jártas”, hat év elmúltával pedig csak bölcsészkart végzett rabbit alkalmazhassanak. A magyar rabbiktól egy ünnepélyes nyilatkozat aláírását kérte, amelyben többek közt kijelentette: „casuisticai munkáinkban”, vagyis a Talmudban „elavultnak s érvénytelennek” nyilvánítandó minden, ami ellentmond annak, hogy a honi zsidók Magyarországot „valóságos és egyedüli” hazájuknak ismerik el.⁸¹ Ez a Szentföldre való visszatérés messianisztikus hitének, a judaizmus egyik alappillérének a sutba vetését jelentette. Tekintve, hogy a magyarországi rabbik elsöprő többsége ekkor még teljességgel a zsidó hagyomány világában élt, és a jiddisen kívül nem beszélt más élő nyelven,⁸² Löw Lipót tökéletesen irreális javaslatainak két célja lehetett: egyfelől a keresztény közvélemény megnyerése, másfelől a modernizációra és akkulturációra nyitott zsidók törekvéseit akadályozó, egyúttal saját pápai rabbiműködését keservesen megnehezítő ortodox rabbikarral való leszámolás.⁸³

A Napóleon által összehívott Nagy Szanhedrin döntvényeinek magyar nyelvű kiadásával Löw látszólag úgyszintén a vallásreform szükségessége mellett érvelt. Könyvének 1847. december 27-én kelt előszavában továbbra is kiállt a „reformok” mellett, csak hogy a szövegben szüntelenül ismételt kifejezés itt már valójában teljesen mást jelentett. A felületes olvasó elkönnyelhetette, hogy Löw a reformok szükségességét hajtogatta. Ám Löw nem tényleges vallásreformokról beszélt, hanem a *hászkálá* eszméinek megfelelően a „belső átalakulás”, a „belső javulás” egyéni erkölcsi kötelességéről. Amikor azokat a zsidókat emlegette, akik „a reform feladatát magokon véghezvitték”, ezen egyszerűen felvilágosult zsidókat értett.⁸⁴

⁸¹ Löw [Löw] Lipót: Javaslát a zsidóügy iránt. *Pesti Hírlap*, 1847. június 22. 406.

⁸² Silber, M.: *The Historical Experience of German Jewry* i. m. 135.

⁸³ Egy hónappal Löw cikke előtt Kelethy Zsigmond is előhozakodott a kevésbé liberális javaslattal, miszerint a rabbikat törvényerővel kellene a magyar nyelv elsajátítására kötelezni. Lásd *Kelethy Zsigmond: A hazai zsidók sürgetős teendője*. *Pesti Hírlap*, 1847. május 9. 300–301. Egy másik zsidó szerző kendőzetlenül arra kérte a kormányzatot, hogy avatkozzon be felekezete belügyeibe, és a „világosodástól” borzadó ortodoxiával való leszámolás érdekében törvénykezzen a zsidók „szellemi kiképztetése” ügyében. *Feitel Móricz: A magyar zsidók belső vagy szellemi emancipatiója, és azok valóságos ellenségei*. Társalkodó, 1844. július 7. 217–219.

⁸⁴ Löw Lipót: *Zsidó valláselvek*. Megállapítva a nagy sanhedrin által, mely 1807ik évi februárban Párisban tartatott. Pápa 1848. 3–11. Az idézetek: 3–4.

1848–1849. Reformkényszer és ellenállás

A forradalom és szabadságharc idején a zsidókkal szemben támasztott elvárások tekintetében a társadalmi összeolvadást elősegítő radikális vallásreform követelése végképp eluralta a közbeszédet, különösen a forradalom első hónapjaiban. E tizenhét hónap leforgása alatt a követelés újfent megjelent egy törvényjavaslatban, emellett az országgyűlés központi bizottmányának egyik jelentésében, végül az 1849-es emancipációs törvényben. A zsidó vallásreform kikényszerítése a hatalomra lépő liberális nacionalista magyar politikai elitnek ekkor bevallott céljává, a magyar forradalmi hatalom zsidópolitikájának központi elemévé vált.

Az 1848-as forradalom kitörésekor a pesti felkelők követeléseit összefoglaló tizenkét pont közül a negyedik hiába kért „törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben”, a Pozsonyban március 19-én kitörő zsidóellenes tüntetések hatására az emancipáció iránt eleve sem lelkes törvényhozók meghátráltak. Március 21-én a pozsonyi diétán Kossuth Lajos sajnálkozva ugyan, de határozottan az emancipáció elhalasztását javasolta. Az antiszemita zavargásokért implicite a zsidókat tette felelőssé, kijelentve, hogy a zavargások forrása „nem a gyűlölség, hanem a félelem”, amit pedig a zsidók váltottak ki, „mert magukat az életben elkülönzik”.⁸⁵ Az alsótábla még ugyanezen a napon elkészített egy törvényjavaslatot, amelynek egyik pontja megbízta az eljövendő független magyar kormányt, hogy egy zsidókból és keresztényekből álló gyűléssel vizsgálta meg a zsidók „belállapotait”, majd terjesszen a következő országgyűlés elé egy törvényjavaslatot a zsidó vallást érintő „szükséges reformokra nézve”.⁸⁶ A sebtében összeállított és szinte azonnal feledésbe merült javaslat egy szóval sem indokolta meg, hogy miért kellene a zsidóknak megreformálniuk vallásukat.

A modern Magyarországot megalapozó 1848. áprilisi törvények az ország 340–400 ezer fős zsidó lakosságáról hallgattak. 1848 augusztusában a népképviselői országgyűlés központi bizottmánya arra kérte a kormányt, hogy a következő ülésfolyam során terjesszen a ház elé egy törvényjavaslatot a zsidók emancipációjáról, időközben pedig lépjen érintkezésbe a „zsidó osztály értelmesbjeivel” az „annyira feltűnő, mint káros elzárkózottság és kölcsönös idegenkedés okainak korszerű reform általi elhárítása végett”.⁸⁷ Ez esetben tehát kiderült, hogy miért volna szükség reformra. Az viszont homályban maradt, hogy mit is kellene megreformálni. Persze nyilvánvaló volt, hogy a központi bizottmány a zsidó vallásra gondolt, de annak megnevezése mégis elmaradt, talán éppen azért, hogy jótékony

⁸⁵ Pozsony, márt. 21-én. Pesti Hírlap, 1848. március 24. 251.

⁸⁶ Uo. 252.

⁸⁷ 1848–1849 a magyar zsidóság életében i. m. 170–171.

homály fedje a kényes kérdést, vajon a „kölcsonös idegenkedés” elhárítása végett miért csupán a zsidó vallás volna átalakítandó.

A szegedi nemzetgyűlés 1849. július 28-ai ülésén megszavazott, a tizenhat nappal későbbi világosi fegyverletétel miatt érvénybe már nem lépett emancipációs törvénnyel Magyarország lett az utolsó ország Közép-Európában, amely az 1848–1849-es forradalmak idején egyenjogúsította zsidó lakosságát. Ezt ráadásul unikális módon tette, amennyiben a zsidóknak egyenlő polgári és politikai jogokat biztosító törvény egyúttal korlátozta döntési és lelkiismereti szabadságukat. A törvény 4. §-a meghagyta ugyanis a belügyminiszternek: a törvényt oly módon fogantatósítsa, „hogy alkalmas szabályok által a móses vallásúak a kézimesterségek és a földművelés gyakorlására vezéreltessenek”, valamint hívjon össze egy rab-bikból és választott képviselőkkel álló gyűlést, amelyen a zsidók reformálják meg „hitágazataikat”. Arra nézve, hogy e vallásreformra miért lenne szükség, a törvény indoklása arra a homályos kijelentésre szorítkozott, miszerint „a theocratia korában készült [...] intézményei a zsidóknak az újabb kor eszméinek, érzelmeinek, erényeinek nem tökéletes, sőt hiányos vezetői”.⁸⁸

A forradalom első hónapjaiban a zsidók integrációjának lehetőségeit taglaló sajtócikkekben és röpiratokban az összeolvadás *sine qua non* feltételének nyilvánított vallásreform követelése szinte minden más véleményt kiszorított. A mérsékelt, a zsidók másságát radikálisan nem alteráló elvárások, mint a nyelvi magyarosodás és a földművelés felé fordulás ebben az időben csak elvétve fordultak elő. Az elvárások jogosságát és tartalmi igazságát tagadó hangok még inkább kivételessé ritkultak.⁸⁹ Hogy az összeolvadást a zsidók pontosan miféle vallási reformmal tudták volna elősegíteni, erre nézve a legtöbben a „gyökeres” változások követelésén túl a törvényhozáshoz hasonlóan tartózkodtak minden konkrétumtól.⁹⁰ Néhányan elsősorban az étkezési törvények eltörlését és a sábbát vasárnapra áthelyezését kívánták.⁹¹

Az összeolvadás felfokozódó elvárása az elkülönülés felszámolásának legszélsőségesebb megoldásához, vagyis az áttérés szorgalmazásához is elvezetett. Miután elvesztették reményüket az emancipáció eljövételében, a pesti zsidó község elnöke, Kunewalder Jónás nagykereskedő és unokaöccse, a szintén nagykereskedő Kanitz Manó 1848. április 6-án katolizáltak. Lépésüket az Iparegyesület lapja, Kossuth Lajos ekkori sajtóorgánuma a Pesten terjengő hírek alapján azzal magyarázta,

⁸⁸ Uo. 263–264.

⁸⁹ *Nyári Albert*: A magyar forradalom napjai. Pest 1848. 61–63.

⁹⁰ *Kolmár József*: Nép szava Isten szava. Pozsony 1848. 16–17.; *Hírfűzér*. Budapesti Híradó, 1848. április 18. 368.; *Nem hivatalos rész*. Pesti Hírlap, 1848. május 3. 393.; *Vörösmarty Mihály*: Zsidóügy. In: *Összes munkái VII*. Szerk. Gyulai Pál. Bp. 1885. 352–361.

⁹¹ Győri napló. Hazánk, 1848. március 23. 758–759.; Pest, ápril 7-én. Pesti Hírlap, 1848. április 8. 309.

hogy a jeles férfiak kiábrándultak hitsorsosaikból, „miután a nyakas kóser evőktől még azt sem bírták volna kinyerni hogy a sábest vasárnapra tegyék át”. A lap értesülései szerint vallásváltásukat követően tucatnyi vagyonos zsidó jelezte hasonló szándékát. „Kikeresztelkedni akarnak”, örvendezett a lap, amely egyértelműen ebben látván a megoldást, így konkludált: „Ez az igazi emancipáció!”⁹²

Elszólásával a névtelen szerző a lényegre tapintott. Hiszen mit is jelenthetett a mondhatni teljes liberális tábor által sürgetett társadalmi egybeolvadás? Azt biztosan nem, hogy a zsidók lépjenek be a (megalkotandó) magyar középosztály társas és családi körébe, hiszen tényleges társadalmi befogadásukra még a legliberálisabb keresztények is csekély hajlandóságot tanúsítottak.⁹³ Ez esetben miként magyarázható, hogy a felhívás a zsidók társadalmi simulására az 1840-es években gyakoribbá vált, mint magyarosodásuk óhaja? Véleményem szerint a simulás jótékonyan homályos kifejezéséhez képest a magyarosodásra való felhívásnak az volt a hátránya, hogy amit jelentett, vagyis akkulturációt és nemzeti azonosulást, az egyszerűen kevesebb volt, mint amit a liberális nacionalizmus nem mondott ki, de kívánt: a zsidóknak oly mérvű átalakulását, amely idővel a magát magyarként azonosító keresztény többségben való felolvadásukhoz vezet.

Az 1848-as magyar forradalom azonban nem csupán a zsidó mássággal szembeni fokozott intoleranciának volt az ideje, hanem – ha ritkábban is – a befogadás feltétel nélküli követelésének is. Az utóbbinak nem meglepően a radikális lapokban találjuk nyomát. Ilyen követelések már 1848 nyarán elhangzottak,⁹⁴ majd a szabadságharcban való zsidó részvétellel párhuzamosan gyakoribbá váltak, hangnembükben egyre türelmetlenebbé, a kormánnyal szemben pedig mind kritikusabbá.⁹⁵

E viharos időszakban az egyenjogúsításra szomjazó zsidók a fellelkesülés és az elkeseredettség között ingadoztak. Március 15-e után biztosra vették az emancipáció haladéktalan bekövetkeztét, ehelyett antiszemita zavargások várták őket.⁹⁶ Elkeseredésükben sokan elhagyták felekezetüket. A modern kori magyar zsidóság

⁹² Budapest. Hetilap, 1848. április 11. 459. A hasonló üzenetet hordozó cikkek közül lásd Kunewalder. Reform, 1848. április 9. 15. Meglepő módon az ekkor már Jókai és Petőfi szerkesztette Életképekben is megjelent egy cikk, amely az „összeolvadhatás” érdekében felszólította a zsidókat, hogy vetkőzzenek ki „visszataszítólag” ható vallásukból. o+.: Zsidó-ügy. Életképek, 1848. augusztus 13. 202–209. (206., 208.)

⁹³ *Miklós Konrád*: The Social Integration of the Jewish Upper Bourgeoisie in the Hungarian Traditional Elites. Hungarian Historical Review 3. (2014) 818–849.

⁹⁴ *Nyíri [Józsa]*: Közlebbi időkben... Marcius Tizenötödike, 1848. július 17. 425.

⁹⁵ *Róth Hermann*: Figyelmeztetés a magyar nemzethez! [Pálfi Albert szerkesztői megjegyzése.] Marcius Tizenötödike, 1848. szeptember 7. 608.; Zsidó polgárosítás. Jövő, 1848. december 12. 38.; *Horárik [János]*: Egyenlőség. II. Vallás-egyenlőség. Jövő, 1848. december 27. 85.

⁹⁶ *Kádár Gábor – Vágyi Zoltán*: Hosszú évszázad. Antiszemita erőszak Magyarországon, 1848–1956. In: A holokauszt Magyarországon hetven év múltán. Történelem és emlékezet. Szerk. Randolph L. Braham – Kovács András. Bp. 2015. 79–83.

első, 1914-ig arányosan a legjelentősebb áttérési hulláma ekkor következett be.⁹⁷ Mások kivándorlást fontolgattak. Pesten és Pozsonyban kivándorlási egyesületek alakultak, Pozsonyból 1848 nyarán közel száz zsidó elhagyta az országot.⁹⁸ A csalódás dacára ennél jóval többen voltak azonban azok, akik részt vettek a forradalomban, majd küzdöttek a szabadságharcban.⁹⁹

Az elvárásokra ekkor adott zsidó válaszok lényegében kimerültek a vallásreform igenlésében vagy elutasításában. A zsidó lakosság elsöprő többsége számára, amely a hagyomány még többé-kevésbé érintetlen világában élt, a dilemma persze nem létezett, hiszen fényévekre volt attól, hogy olyan radikális reformokat, mint a sábbát áthelyezése vasárnapra vagy az étkezési törvények eltörlése, akár csak fontolóra vegen. Az 1848 tavaszán és nyarán több helyen, így Pesten, Aradon, Pécsen és Nagyváradon alakult reformtársulatok viszont éppen erre törekedtek.¹⁰⁰ A vagyonosabb kereskedők és fiatal értelmiségiek kis csoportjainak kezdeményezésére létrejött egyesületek között annyi eltérés mutatkozott, hogy míg a politikai nyomás közvetlen hatását a pesti Izraelita Reformtársulat tagadta,¹⁰¹ a többi egylet erről teljes nyíltsággal vallott. Amint az aradi reformegylet 1848. április 24-én kelt nyilatkozatában írta, azért szükségeltettek „gyökeres reformok” a zsidó vallásban, hogy „azon ellenvetés és nem minden alap nélküli vád, miszerint a zsidók magokat vallási szertartásaikban a többi hitfelekezetektől makacsul elkülönzik, elenyésztessek”.¹⁰² A nagyváradi Reformált Izraelita Egyház választmányja Eötvös József vallás- és közoktatási miniszterhez 1848. júniusában intézett beadványában azt kérte, minél előbb hívjon össze egy „zsidó synodust”, amely lehetőséget adna a zsidóknak, hogy „a közvélemény által régen táplált vágyak kielégítésére” vallásuk „életfájáról” lenyesegecskék „a haszontalan s kóros gallyakat”.¹⁰³ A pécsi Izraelita Újító Egylet sem kértelt. Azért

⁹⁷ *Konrád Miklós*: Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. Bp. 2014. 208–209.

⁹⁸ *Michael K. Silber*: Hungary before 1918. In: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* I–II. Ed. Gershon David Hundert. New Haven–London 2008. I. 776.

⁹⁹ A korszak legalaposabb feldolgozása máig Bernstein Béla szombathelyi rabbi első ízben 1898-ban kiadott műve: *Bernstein Béla*: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Bp. 1998. Újabb összegzést nyújt: *Schweitzer Gábor*: A toleranciától az emancipációig. A magyar zsidóság az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Valóság 41. (1998) 9. sz. 83–114. A szabadságharcban részt vevő zsidó honvédek számát a Bernstein által is átvett 20 000 zsidó honvéddel szemben Michael Silber 3000 főre becsülte. *Silber, M. K.*: Hungary before 1918 i. m. 777.

¹⁰⁰ A Pesti reformegylet társadalmi bázisáról lásd *Michael K. Silber*: The Social Composition of the Pest Radical Reform Society (Genossenschaft für Reform im Judenthum), 1848–1852. *Jewish Social Studies* 1. (1995) 3. sz. 99–128.

¹⁰¹ *[Ignaz] Einhorn*: Grundprinzipien einer geläuterten Reform im Judenthum. Pest 1848. 32.; *Büchler S.*: A zsidók története Budapesten i. m. 455–456.; *Bernstein B.*: A negyvennyolcas magyar szabadságharc i. m. 136–137.

¹⁰² Nem hivatalos rész. *Pesti Hírlap*, 1848. május 3. 393.

¹⁰³ *Bernstein B.*: A negyvennyolcas magyar szabadságharc i. m. 140.

gyűltek össze „egy vallásos szerkezetünket átalakítani törekvő egyletbe”, jelentette ki 1848 novemberében, mivel az országgyűlés kinyilvánította akaratát, „miszerint az Izraél vallását követők vallásos különcködéseiből kibontakozván, simulni törekedjenek e hon egyéb vallásfelekezetbeliekhez”.¹⁰⁴ Az újdonsült reformtársulatok mellett a Magyarító Egylet által 1848 tavaszán Pesten közzétett aláírási íven az egylet fiatal értelmiségije hasonló őszinteséggel vallottak vágyukról, hogy vallásukból töröltessék ki minden olyan „szokás”, amely miatt „elkülönbézési vádakat támasztottak ellenünk”.¹⁰⁵

Az evilági előnyökért véghez vitt vallásreform gondolatát a honi zsidóság hivatalos képviseleti szerve azonban a leghatározottabban elutasította. A magyarországi zsidók 1848 júliusában Pesten összegyűlt delegáltjai a maguk közül megválasztott tíztagú *Magyarországi s hozzá kapcsolt tartományokbeli izraelita lakosok képviselőinek* azt az utasítást adták, hogy vallásuk dolgában abban az esetben se tegyenek engedményeket, ha az országgyűlés csak vallási reform árán volna hajlandó emancipálni a zsidókat.¹⁰⁶ A vallásreform elvárásának teljesítése helyett a magyarországi zsidóság hivatalos képviseleti szerve azzal az érveléssel állt elő, amely ekkorra már nyilvánvalóan az emancipációért cserébe kínált első számú aduászt jelentette. A Kunewalder Jónás kitérése után Holländer Leó által vezetett tíztagú képviselet július 24-én kelt, az országgyűléshez intézett kérvényében egyfelől kiemelte, hogy a veszélyben forgó haza hívására a zsidók közül „számosan mentek a halál torkába, míg más nemzetiségek tetemes része ezt tenni vonakodott, vagy éppen az ellenséggel szövetkezett”, másfelől rámutatott: amennyiben emancipálják a zsidókat, „a jó ügy, melyet kivívni a magyar nemzet hivatva van, *négyszázezer embert, kik lelkesülni, kik áldozni tudnak, azonnal nyerend*”.¹⁰⁷ Aligha kell mondani: a „jó ügy” és a „magyar nemzet” itt szinonim értékkel bírtak.

1850–1867. Jóindulat és csalódás

A Bach-korszak osztrák önkényének idején a magyar liberálisok alig fogalmaztak meg elvárásokat a zsidókkal szemben, az adott politikai helyzetben ennek értelemszerűen nem volt aktualitása. A belpolitikai vitáknak az 1850-es évek végétől, majd még inkább az októberi diploma kibocsátása után tapasztalható felélenkülésével egyidejűleg a honi zsidók jövőjéről is újfent többet beszéltek. Az elvárások

¹⁰⁴ Uo. 138.

¹⁰⁵ Nem hivatalos rész. Pesti Hírlap, 1848. május 3. 393.

¹⁰⁶ Büchler S.: A zsidók története Budapesten i. m. 453–455.

¹⁰⁷ 1848–1849 a magyar zsidóság életében i. m. 179–180. [Kiemelés az eredetiben – K. M.]

terén azonban ekkor már egy téma sem váltott ki heves érdeklődést. Keresztény részről a radikális követelések látványosan megritkultak.

Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a zsidó vallásreform kérdése jóval ritkábban került terítékre, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a zsidók zöme erre nem hajlandó. Emellett a zsidó polgárság jóllehet kezdeti, de már egyértelműen tömeges akkulturációja enyhítette a zsidók idegensége által szült azon félelmeket, amelyek a vallásreformok követelését gerjesztették. Ami az 1840-es években még utópisztikusnak tűnhetett, az az 1860-as években kezdett tapasztalhatóvá válni. Jelzésértékű, hogy a nyelvi magyarosodásra való általános felhívások mindinkább átadták helyüket egy-egy adott zsidó közösség magyarosodását méltató vagy túl lassúnak ítéltő konkrét helyzetjelentéseknek.

Másrészt az alapvető kérdés, vajon a zsidók egyenjogúsítandók-e, vagy sem, már nem képezte vita tárgyát, mert ami az 1840-es években még kérdésesnek tűnt, az az 1860-as években már a történelmi szükségszerűség evidenciájával bírt. Az 1861-es országgyűlés előtt, illetve annak ülésein az ország legnevesebb liberális politikusainak és értelmiségeinek hosszú sora foglalt állást a zsidók egyenjogúsítása mellett – köztük Deák Ferenc, Andrassy Gyula, Tisza Kálmán, Pulszky Ferenc, a Párizsból nyilatkozó Klapka György, Podmaniczky Frigyes, Szalay László vagy Jókai Mór. A *Pesti Napló*ban hat nappal az országgyűlés megnyitása után megjelent cikkében a Deák köréhez tartozó Lukács Móric a zsidók jogfosztottságában olyan „botrányos anachronismust”, illetve „szégyenteljes anomáliát” látott, amelynek felszámolását nem lehetett immár „nehézítő és késleltető föltételekhez” kötni.¹⁰⁸ A zsidóemancipációról ekkor mégsem született törvény, elsősorban idő híján, mivel a felirati javaslatba foglalt nemzeti törekvéseket elfogadhatatlannak ítéltő uralkodó 1861. augusztus 22-én feloszlatta az országgyűlést. Utolsóelőtti ülésén a ház mindazonáltal egyhangúlag elfogadta Tisza Kálmán javaslatát, miszerint határozatban jelentse ki, hogy a nemzetiségi igények kielégítését, „a különböző vallásfelekezetek közötti polgári és politikai teljes jogegyenlőségnek életbeléptetését és az izraelitákra kiterjesztését”, valamint az úrbéri ügyek rendezését „első és legfontosabb teendői közé sorozza”.¹⁰⁹ Magyarán, bár az emancipáció megint elmaradt, annak legközelebbi törvénybe iktatása felől aligha lehetett kétség. Az 1867-es emancipációs törvényt megelőző évek liberális sajtója és röpirat-irodalma azt mutatja:

¹⁰⁸ Lukács Móricz: Az országgyűlésnek némely legsürgősebb teendői. III. Pesti Napló, 1861. április 12. [1.]

¹⁰⁹ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés II. Pest 1861. 332–333. Az országgyűlést megelőző hangulatról és az emancipáció kérdéséről az országgyűlésen lásd *Groszmann Zsigmond*: A magyar zsidók a XIX. század közepén (1849–1870). Bp. 1917. 21–25.; *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés válságútján (1860–61). Bp. 1967. 359–368., 509–510.

a jutalomként felfogott jogegyenlőség eszméje anakronizmussá vált. Mivel az emancipáció immár magától értetődőnek tűnt, feltétele sem lehetett. A zsidók felé küldött üzenet kevés kivétellel már nem elvárások támasztásából, hanem türelemre intésükből állt.

A folytonosság és egyben változás ékes illusztrációja a zsidók társadalmi közeledése iránti elvárás utolsó parlamenti felmerülése. Deák Ferenc első felirati javaslatának elfogadása után a ház Tisza Kálmán kezdeményezésére felállított egy bizottságot, hogy javaslatot dolgozzon ki az országgyűlés teendőiről. A Lónyay Menyhért által vezetett bizottság július 7-én előterjesztett indítványában „a zsidó néposztály polgári jogállására nézve” olyan törvénytervezet készítését javasolta, amely „a keresztények és zsidók közötti társadalmi egybeforrhatást akadályozó viszonyok elhárításának kérdésével” is foglalkozna.¹¹⁰ Amint látható, a korábbi szövegekhez képest a fogalmazás már roppant óvatos. Nem esett szó „reformról”, az sem derült ki, kinek a hibájából fennálló „viszonyokat” kellene elhárítani. A parlamenti vitákon mindeközben a kérdés csak egyszer merült fel, akkor is annak érvényességét tagadólag. Amint Podmaniczky Frigyes május 24-én tömören kijelentette: „Mi kényszerítettük őket, megfosztván őket a más polgárok által élvezett jogoktól, hogy elkülönözzék magukat tőlünk.”¹¹¹ A Lónyay-bizottság indítványát a képviselőház nem is tárgyalta, és bár ez szolgált alapjául Tisza Kálmán augusztus 21-én elfogadott határozati javaslatának, ebben az „egybeforrhatást” illető kitétel már nem szerepelt.¹¹²

A követelés, hogy a zsidók iktassák ki vallásukból annak teokratikus, az állam érdekeivel összeférhetetlen politikai aspektusait, teljesen eltűnt. A korábbi viták utórezgéseként már csak a nyilvánosan meg sem fogalmazott vádat cáfoló állítások hangzottak el, például az 1861-es országgyűlésen Széchenyi Béla vagy egy 1865 körül tartott előadásában, illetve egy röviddel az emancipációs törvény előtt írt röpiratában Toldy István részéről.¹¹³

A zsidók morális regenerációjának követelése is szinte teljesen eltűnt a közbeszédből. Az Akadémián 1861. december 1-jén tartott előadásában Trefort Ágoston úgy vélte, hogy a vagyonosabb és műveltebb zsidók érdemesek az

¹¹⁰ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés III. Pest 1861. 385–386.; *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés választóján i. m. 594–595.

¹¹¹ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés II. i. m. 33–34.

¹¹² A sajtóban és a röpiratokban a zsidók társadalmi közeledésének, illetve az ezt elősegítő vallási reformnak a követelése ebben az időszakban már jócskán ritkult, bár továbbra is felmerült. Lásd *Eöttevényi [Nagy Ferenc]: A zsidó-kérdés hazánkban.* Delejtyú, 1860. szeptember 25. 305–306.; *Sztrókey Béla:* Magyarhoni korszerű eszmék. Pest 1861. 25–26., 28.

¹¹³ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés I. Pest 1861. 453.; *Toldy István:* A zsidók emancipációjáról. É. n. OSZK Kt, Quart. Hung. 1852.; *Uő:* Az 1848-ki törvények és a katolikus egyház Magyarországon. Lipcse 1868. 180.

egyenjogúsításra, de a „régí nézleteikről” le nem mondó „alsóbb osztályú zsidók” esetében várni kellene, míg erkölcsükben és szokásaikban a keresztény társadalomhoz közelítenek, elsősorban oly módon, hogy leszoknak az „aljas kereskedelmi praktikákról”, és a földművelés vagy a kézműves mesterségek felé fordulnak.¹¹⁴ Az idők jele, hogy az előadás zsidó körökben olyan nagy felháborodást váltott ki, hogy Trefortnak ismételtlen magyarázkodnia kellett.¹¹⁵ A közhangulatot e téren is inkább az olyanfajta, a zsidók iránt jóval elnézőbb hozzáállás jellemezte, mint Jókai Móré, aki az országgyűlés 1861. május 24-ei ülésén „véteknek” minősítette, „ha bármely osztályt, vagy vallásfelekezetet előbb kizárnánk a polgárjogok teljes élvezéséből, s azután polgárerényeket követelnénk tőle”.¹¹⁶

A zsidókkal szemben támasztott elvárásokat taglaló írások terén az 1860-as évek sajátossága végül, hogy az évtized elején megújuló érdeklődés az 1861-es országgyűlés után gyorsan, 1862 végére szinte teljesen alábbhagyott, és igazából már az emancipációt elhozó 1867-es évben sem éledt újjá.

A keresztény és a zsidó diskurzust összevetve szembetűnő, hogy tartalom- és hangulatban a reformkortól a kiegyezésig tartó periódus során soha oly mértékű eltérés nem mutatkozott a kettő között, mint az 1860-as években. Míg keresztény részről radikális elvárást ekkor már alig találhatni, zsidó részről eleinte korábban soha nem látott mennyiségben sorjáztak a lelkesebbnél lelkesebb, hitfeleiket minden porcikájukban magyarrá válásra buzdító felhívások. Míg a liberális politikai elit a zsidók egyenjogúsítását, ha 1867 végéig nem is emelkedett törvényerőre, már az 1860-as évek elején elintézett ügynek, a legközelebbi jövőben óhatatlanul megvalósuló ténynek tekintette, zsidó részről az emancipáció elmaradása 1861-ben keserves csalódást és türelmetlen kifakadásokat váltott ki.

Az 1860-as évek elejének újdonsága, hogy az 1861 elejétől megszakításokkal 1868 márciusáig megjelenő *Magyar Izraelita* című hetilap révén az integrációpárti zsidók ekkor már egy huzamosabb ideig fennálló magyar nyelvű fórummal is rendelkeztek, amelyen keresztül igyekeztek befolyásolni a magyar közvéleményt. A hetilap fiatal munkatársai közül többen, így Mezei Mór, Tenczer Pál vagy Ágai Adolf a dualizmus kori neológ zsidó establishment oszlopos tagjaiként szolgálják majd felekezetüket.

¹¹⁴ *Trefort Ágoston*: A társadalom tudománya és Riehl munkái. Budapesti Szemle 16. kötet (1862) 303–304.

¹¹⁵ Vegyes közlemények s újdonságok. Magyar Sajtó, 1862. december 7. 1127.; *Mezei Mór*: A zsidók Trefort Ágoston magyar társadalmában. Magyar Izraelita, 1862. december 19. 409–411.; *Leopold Löw*: Die ungarischen Juden vor dem Forum der ung. Akademie. Ben Chananja, 1862. december 19. Meléklet, 425–430.; Különféle. Magyar Sajtó, 1863. január 1. 3.

¹¹⁶ Az 1861-ik évi magyar országgyűlés I. i. m. 477.

Az 1861-es országgyűlés összejövetele előtt és annak kezdetén az emancipációért küzdő zsidók erősen bíztak abban, hogy egyenjogúsításuk ideje végre elérkezett.¹¹⁷ Ez a remény hatotta át írásaikat, amelyek már nem annyira nyelvi magyarosodásra, mint inkább globálisan értendő magyarrá válásra buzdították hitfeleiket. A *Pesti Napló*ban 1860 novemberében Ligeti József székesfehérvári orvos ellenvetést nem tűrően jelentette ki: „A magyar zsidónak multhatlanul magyarrá kell lennie.”¹¹⁸ Ha a magyar zsidóság egyenjogúvá válik keresztény honfitársaival, írta Löw Lipót 1860. december végén befejezett könyvében, magyarrá lesz „szívvel és szóval, szellemmel és jellemmel, elvvel és nyelvvel”.¹¹⁹ A *Magyar Izraelita* első számában Ligeti úgy fogalmazott, „a magyar zsidónak érületben, nyelvben, viseletben és szokásban magyarnak kell lennie”.¹²⁰ Január végén Beck Gyula a következőképpen definiálta hitfeleit és önmagát: „Különböztető jelünk csak vallásunk: testünk, lelkünk, gondolatunk, beszédünk magyar.”¹²¹ Az országgyűlés megnyitása alkalmával közreadott röpiratában a körösladányi Krausz Zsigmond arról biztosította keresztény honfitársait: ahol a zsidó hazára lel, vagyis honfitársaival egyenlő jogokat élvezhet, „mindenütt szívvel lélekkel ragaszkodik a nemzethez”.¹²²

De mi történik, ha nem lel hazára? A *Magyar Izraelita* hasábjain Mezei Mór már a Lónyay Menyhért által vezetett bizottság indítványának nyilvánosságra hozatalakor figyelmeztetett: ne várja senki, hogy egy efféle javaslat „az izraeliták soraiban proselitákat szerzend a nemzet ügyének”, helyette inkább „a csatlakozottnak keserű idegenségét költendi”.¹²³ A zsidók emancipációjáról való törvénykezést elmulasztó országgyűlés feloszlata után a *Magyar Izraelita* néhány hónapig szünetelt. Az 1862 elejétől újra megjelenő lap első vezércikkét Mezei Mór a „magyar nemzet”-hez intézett óvással zárta: „Ne csodálkozzék azután azon, hogy a hol elégedetlenséget vet, köszönetet nem arat. [...] Ne okolja azután a zsidók hazafiatlanságát.”¹²⁴ Az elmúlt év eseményei, tromfolt rá két héttel később, „nem gyarapították az izraeliták rokonszenvét a magyar elem irányában”.¹²⁵ A zsidó hetilap hangulatán aligha meglepően Trefort Ágoston

¹¹⁷ A szabadság ünnepe. *Magyar Izraelita*, 1861. április 4. 106.; *Mezei Mór*: A lefolyt hét. *Magyar Izraelita*, 1861. május 23. 161–162.

¹¹⁸ Különfélék. *Pesti Napló*, 1860. november 11. [3.]

¹¹⁹ *Löw Lipót*: A magyar nemzetiség és a zsidók. In: *Történelmi és vallástudományi értekezések*. Szeged 1861. 43.

¹²⁰ *Ligeti [József]*: Levelezések. *Magyar Izraelita*, 1861. január 3. 8.

¹²¹ *Beck Gyula*: Mit akarnak tőlünk, mit akarjunk mi? *Magyar Izraelita*, 1861. január 31. 34.

¹²² *Krausz Zsigmond*: Egy izraelita szózat. Pest 1861. 10.

¹²³ *Mezei Mór*: A határozati javaslat és a zsidó kérdés. *Magyar Izraelita*, 1861. július 19. Rendkívüli melléklet, [1.]

¹²⁴ (Fmt.) [*Mezei Mór*]: Tájékoztató. *Magyar Izraelita*, 1862. január 10. 3.

¹²⁵ (Fmt.) [*Mezei Mór*]: Cél és feladat. *Magyar Izraelita*, 1862. január 24. 24.

1862. decemberi előadása sem javított. A *Magyar Izraelita* elsősorban a részleges emancipáció azon „rég neveltségessé lett” eszméjének a feléledését látta benne, amely „szégyene az emancipálóknak”.¹²⁶

Az ekkor feltörő keserűség hangjaiban tetten érhető disszimilációs fenyegetés mögött tényleges szándék aligha feltételezhető. Az adott helyzetben a már akkultúrált modern zsidó értelmiség számára az asszimilációnak nem volt alternatívája. Szekuláris politikai cionizmus még nem létezett, az egyetemről a jesivába visszaülni senkinek nem jutott eszébe. E réteg tagjai azt sem gondolhatták komolyan, hogy az emancipáció időleges elodázásának hatására az integrációra egyébként törekvő zsidó tömegek a Magyar Királyság valamelyik más nemzetisége felé kezdenek orientálódni, netán elhagyják az országot. E kifakadások annak viszont ékes bizonyítékai, hogy a keresztény magyarok elvárásaival szemben a magyarosodó zsidóknak is volt egy alapvető elvárása: az egyenlőség.

Míg Lichtschein Lajos nagykanizsai rabbiségéd nyilvánvaló célzattal még 1866-ban is azon aggódott, hogy egy újabb zsidó nemzedék fog felnőni, amely nem ismeri a hazaszeretetet, „mert áldásában nem osztozik”,¹²⁷ a burkolt fenyegetés helyett mások újfent inkább a zsidók egyenjogúsításának a magyar nemzet számára pozitív következményeit hangsúlyozták. Ezt tette a röpiratát „Egy hitrokon” név alatt 1866 decemberében publikáló szerző, aki nem mulasztotta el aláhúzni: „A zsidó nem gravitál kifelé, mint az oláh, német és szláv”.¹²⁸ Az 1860-as évek elejének lángoló lelkesedése azonban már nem tért vissza, valójában még az emancipációs törvény oly régóta várt megszavazása után sem. 1868 elején a magyar zsidóság szerte az országban hálaadó istentiszteleteket tartott az emancipáció megünneplésére. Több rabbi ez alkalomból tartott beszéde nyomtatásban is megjelent. Mindegyikük kitért az immár emancipált zsidók hazafias kötelességeinek kérdésére. Morális regenerációról nem esett szó, természetesen semmiféle vallási reformról sem. A zsidóknak a földművelés felé fordulását egyedül Kohn Sámuel pesti rabbi emlegette. A rabbik legfőképpen általánosságokat hangoztattak a hazaszeretet és a közjólét gyarapításának imperatívuszairól. Egyetlen konkrét elem volt, amely többeknél visszatért: nem meglepően a nyelvi magyarosodás, amelynek kapcsán Kohut Sándor, fiatal székesfehérvári rabbi odáig ment, hogy kijelentette: a zsidók azért nem kapták meg korábban az emancipációt, mert elhanyagolták ebbéli kötelességüket és egyenjogúsításukat „idegen ajakkal” kérték.¹²⁹

¹²⁶ Mezei M.: A zsidók Trefort Ágoston magyar társadalmában i. m. 411.

¹²⁷ Lichtschein Lajos: A zsidók közép-, jelenkori helyzetök- és viszonyaikról s az innen származható és joggal követelt emancipációjuk. Nagykanizsa 1866. 27.

¹²⁸ Egy hitrokon: A zsidók reformátíója. Pest 1867. 8.

¹²⁹ Löw Lipót: „Az Isten feloldá bilincseimet!” Homília. Pest 1868. 13–14.; Kohn Sámuel: Hogyan fogadjuk és hogyan háláljuk meg az egyenjogósítást. Zsinagógai beszéd. Pest 1868. 10.; Hochmuth

Zárszó

Mi volt tehát a helyzet 1867-ben? A zsidókkal szemben támasztott alapvető elvárás kezdettől fogva az volt, hogy magyarosodjanak el nyelvileg, és ami ezzel egyet jelentett: hogy a soknemzetiségű országban vallják magukat magyaroknak. Ezzel a feltétellel a magyar társadalomba integrálódni kívánó zsidók 1867-ben már jó ideje tisztában voltak, a feltételt elfogadták. A lényegyet tekintve a felek megállapodtak.

A legtöbbet és legszenvedélyesebben vitatott kérdésben viszont, vagyis a zsidó vallás politikai és társadalmi érvekkel indokolt radikális reformját illetően a megegyezés elmaradt. 1848-ban egyértelművé vált, hogy egy apró kisebbség kivételével a zsidók erre semmi áron nem hajlandók. Mire eljött az emancipáció, az immár hatalmon levő magyar liberális elit ezt tudomásul vette. A probléma az volt, hogy ekképpen a vallásreform kérdése mögött mindvégig ott húzódó, a zsidók másságának a mértékére vonatkozó nézeteltérést sem váltotta fel megegyezés. Nem is válthatta, mert a keresztény magyar politikai és kulturális elit zöme e másságnak olyan mértékű redukcióját kívánta, amire a zsidók zöme nem volt hajlandó.

A dualizmus kori keresztény és zsidó magyarok együttélése ennek az olykor látens, olykor kirobbanó, de teljesen soha meg nem szűnő feszültséget okozó nézetkülönbségnek a története.

ASSIMILATIONIST EXPECTATIONS AND JEWISH RESPONSES UP TO THE EMANCIPATION

By Miklós Konrád

SUMMARY

The Jews of Hungary were granted equal rights in 1867. By this time, Hungarian political and cultural elites and Jewish intellectuals had been debating the expectations Jews should meet before – or after – being granted equal rights for nearly three decades. Did the two parties reach some kind of agreement in this regard? If they did, what were its terms? Which expectations were Jewish spokesmen ready to meet and which ones did they reject? Unlike earlier scholarship on the Hungarian emancipation debates, the aim of

Ábrahám: Mit követel a hazaszeretet a honpolgároktól békés időben? Zsinagógai beszéd. Veszprém 1868. 10–16.; *Kobut Sándor:* Az új korszak. Zsinagógai beszéd. Pest 1868. 8–9.; *Handler Mark:* Szónoklat. In: Jubiláris emlékmű Handler Mark tatai rabbi 40 éves hivatali jubileuma alkalmából. Szerk. Hevesi (Handler) Simon. Lugos 1904. 23–25.

the article is not to expound the views of the most famous participants in the debate, but to track the dynamics of Christian expectations and Jewish reactions to these. The article shows that as far as the crucial question of Jewish otherness was concerned, the two sides never reached an agreement since the overwhelming majority of Hungarian Jews refused to reduce their otherness to the degree that would have satisfied the Christian political and cultural elite.